

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2012

Jiří Fiala

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro dějiny umění

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jiří Fiala

Hrad Kumburk

Castle Kumburk

Praha 2012

Vedoucí práce: Ing. Petr Macek, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

.....

Abstrakt

Péče o torzální architekturu patří k důležitým úkolům ochrany památek. Práce se zaměřuje na hrad Kumburk a s ním spojenou činnost Sdružení pro záchranu hradu Kumburk. Za posledních dvacet let proběhly v hradním areálu jednotlivé etapy konzervačních prací, které do jisté míry změnily původní charakter památky. Jednotlivé kapitoly se zabývají především koncepcí provedených oprav. Pro porovnání podobných záchranných aktivit byly vybrány hrad Zlenice a Orlík nad Humpolcem. Cílem práce je zmapovat jednotlivé přístupy při obnově hradních zřícenin a posoudit jejich provedení s ohledem na současnou metodiku péče o památky tohoto druhu.

Klíčová slova

Konzervace zřícenin

Torzální architektura

Památková péče

Abstract

Ruined architecture conservation is one of the most important tasks of heritage preservation. This thesis is focused on the castle Kumburk and related activities of „Sdružení pro záchranu hradu Kumburk“. In the last twenty years particular stages of preservation have taken place and to some point changed the original character of this monument. The chapters of my thesis deal mainly with the concept of the completed reconstruction. For comparison of similar conservation activities I chose castles Zlenice and Orlík nad Humpolcem. The aim of my thesis is to map different approaches in renovation of castle ruins and to assess their realization considering the contemporary methodology of historic preservation.

Keywords

Conservation of ruins

Ruined architecture

Cultural heritage management

Obsah

1	ÚVOD	8
2	STRUČNÝ VÝVOJ HRADNÍ ARCHITEKTURY	10
3	HISTORICKÝ VÝVOJ HRADU	15
4	POPIS A STAVEBNÍ VÝVOJ HRADU	19
4.1	Popis hradu	19
4.2	Stavební fáze okolo roku 1300	19
4.3	Stavební fáze po roce 1355	20
4.4	Stavební fáze 1360 - 1370	20
4.5	Stavební fáze okolo roku 1400	21
4.6	Stavební fáze 1454 až 1460	22
5	Z HISTORIE ZÁCHRANNÝCH PRACÍ, KČST	26
6	SDRUŽENÍ PRO ZÁCHRANU HRADU KUMBURK 1992 – 2012	30
6.1	Vznik sdružení a zahájení prací v areálu hradu	30
6.2	Statické zajištění západního pilíře hradního jádra	33
6.3	Oprava parkánové hradby.	35
6.4	Zajištění plášťové hradby	37
6.5	Izolace jádra hradu	41
6.6	Opravy 1., 2. a 4. brány	43
6.7	Oprava Panenské věže	47
6.8	Statické zajištění – vnitřní hradební okruh	51
6.9	Současné záchranné aktivity	54
7	ZÁCHRANNÝ ARCHEOLOGICKÝ PRŮZKUM	56
7.1	Průzkum roce 2006	56
7.2	Průzkum roce 2008	57
7.3	Zánik historických omítek v prostoru strážnice u I. brány.	61
8	SROVNÁNÍ KUMBURKU S HRADY ORLÍK NAD HUMPOLCEM A ZLENICE	63

8.1	Hrad Orlík nad Humpolcem.....	63
8.2	Hrad Zlenice.....	67
9	ZÁVĚR	70

Seznam použitých zkratek

KČST Klub československých turistů

o.p.s Obecně prospěšná společnost

1 Úvod

Kumburk a jeho ochrana. Tato práce by se chtěla věnovat nejen důležitým momentům v dějinách hradu, ale především se zaměří na takové etapy ve kterých se probouzela lidská touha a snaha o zlepšení stavu zříceniny. Intenzita těchto aktivit se v průběhu času neustále mění. Poprvé se ve větší formě projevily v meziválečné době a zvláště pak na přelomu 20. a 21. století, které trvají dodnes. 19. století přispělo zřícenině spíše v duchu poznávání a pokusů o první popisy a rozbory. Ty nám slouží jako důležité prameny k hlubšímu pochopení její podstaty.¹

Kumburk jsem si vybral hned z několika důvodů. Jedním z nich je fakt, že jde o rozsáhlou zříceninu a tudíž podobu hradu můžeme jen částečně rekonstruovat z dochovaných staveb, reliktů zdiva a ikonografického materiálu. Uplatňuje se zde proto velkým dílem hodnota stáří a celková malebnost, která byla v 80. letech 20. století, kdy jsem památku poznal velmi silná.² Romantický zážitek byl navíc umocněn opuštěností a nedostupností místa, jež bylo celkově zarostlé keři a velkými vzrostlými stromy. V té době tu skutečně fungovala jakási symbióza s přírodou a osamocený návštěvník mohl nerušeně rozjímat o pomíjivosti lidského snažení.

Tato situace se však dnes zásadně změnila. V uplynulých dvou desetiletích se o hrad stará Sdružení pro záchranu hradu Kumburku. Díky usilovné práci sdružení dnes už vnímáme hrad v poměrně odlišném kontextu. Romantický účinek je oproti původnímu stavu velmi potlačen. Návštěvník však dostává jasnější představu o podobě hradu a účelu jeho jednotlivých částí. Právě tato přeměna v poměrně krátkém časovém úseku, od zanedbané romantické zříceniny, až k dnešní poměrně udržované památce mě přivedla na myšlenku podívat se trochu blíže na činnost sdružení, především na jednotlivé etapy záchrany. Důležitý je i způsob využití hradu. V závěru práce bych rád porovnal tuto problematiku s jinými hrady, jež prožívají podobný osud.

Možnost konzultovat činnost sdružení přímo s jejími účastníky a na určitém úseku probíhajících oprav, dává příležitost nahlédnout do problematiky záchranných prací daleko zřetelněji a pochopit tak lépe určité koncepce a stavební postupy. Jako potenciální pracovník v oboru památkové péče jsem zcela přesvědčen, že jedině důsledným poznáním svěřené památky je člověk schopen docenit její pravou hodnotu a dospět tak k rozhodnutím, jež by

¹ August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze Království českého, díl V., Praha 1887, 175-184.

² Alois RIEGL: Moderní památková péče, Praha 2003, 16.

vedla správným směrem. Proto je důležité poznat nejen stavební vývoj, historii atd., ale i mnohé jiné vědní disciplíny, která jsou s poznáním hradu přímo spojené. Teprve poté můžeme vnímat celou problematiku daleko komplexněji a vyvarovat se mnohých zbytečných chyb, za kterými téměř vždy stojí neznalost. Neméně důležité je umění dobře komunikovat a spolupracovat se všemi dotčenými osobami, které mají na záchraně památky upřímný zájem.

Čím nás stále oslovují hradní zříceniny? U většiny laické veřejnosti jde především o výlet do přírody, který je spojen s relaxací na čerstvém vzduchu a samozřejmě určitým zájmem o poznání památky. Hrady dělíme také podle jejich místa založení. Ty, které jsou situovány na vrcholcích kopců pak mohou nabídnout díky své poloze široký rozhled do okolní krajiny. Právě na Kumburku patří tato možnost k nejocetovanějším zážitkům, kdy se nám otevírá panorama Krkonoš, Českého ráje a částečně i Polabské nížiny. Cílem návštěvy mohou být i rozličné kulturní akce, vhodně zasazené do prostředí hradu. Při nich by se návštěvník neměl jen pobavit, ale zábavnou formou by se mohl seznámit například s každodenním životem na středověkém hradu a s jeho historií atd.. Dnes oblíbené manuální dílny různého zaměření jsou toho dobrým příkladem a vděčným zážitkem pro rodiny s dětmi.

Odborná veřejnost se samozřejmě více zaměřuje na samotný hrad. Je třeba si uvědomit, že hradní zřícenina slouží především jako důležitý historický pramen a tak by se s ní mělo zacházet. Její vypovídací hodnota se často mění právě s ohledem na probíhající záchranné práce.³

Pomyslnou třetí skupinou, která navštěvuje hradní zříceninu jsou samotní členové občanského sdružení. Tito lidé získávají ke svěřené památce jistý osobní vztah, jelikož pro mnohé z nich se prostředí hradu stalo pomyslným druhým domovem. Ač nejsou jeho vlastníky, mohou se tak do jisté míry cítit.

Nikdy nebude možno vyhovět stoprocentně každé z těchto skupin v jejich představě o údržbě a využití hradu. Výsledkem péče o zříceninu bude vždy jakýsi kompromis mezi naprosto ideálním přístupem, kterého však reálně nelze dosáhnout a péčí, která by se více či méně měla tomuto ideálu přiblížit.

³ Tomáš DURDÍK: Torzální architektura jako historický pramen a problematika její vypovídací schopnosti, in: Zříceniny historických staveb a jejich památková ochrana, příloha časopisu Zprávy památkové péče 58, Praha 1998, 27-32.

2 Stručný vývoj hradní architektury

Vznik a vývoj středověkého hradu je od počátku velmi těsně spjat se samotným vývojem feudální společnosti. Je obrazem měnících se potřeb středověké společnosti v průběhu několika staletí. Z celoevropského pohledu je dobré si uvědomit, že vývoj neprobíhal ve všech zemích rovnoměrně. Obecně by se dalo říci, že rozvoj hradební architektury postupoval od jihu a západu, směrem k severu a východu. Na našem území se ojediněle objevují hrady již od 12. století. Jako hlavní královská opevněná sídla se však objevují až v druhé čtvrtině 13. století. Hrady se rozvíjely až do patnáctého století. Hlavní změny v jejich tvarosloví a účelu jdou ruku v ruce s vývojem zbraní a bezpečnostní situací v zemi.

Pro celkové pochopení vývoje hradů i specifík jejich umístění v krajině je nezbytné připomenout dřívější typ opevnění jímž bylo hradiště. Nejstarší hradiště se u nás objevují již v 8. století. Nejmladší pak ještě v první třetině 13. století, kdy existovala současně vedle vrcholných středověkých hradů. Nejstarším kamenným hradem na našem území je Přimda založený před rokem 1121. Dále je nutno zmínit přestavbu Pražského hradu za vlády Soběslava II. roku 1135.⁴ Výstavba Pražského hradu nejspíše inspirovala pražského biskupa, který nechal vystavět hrad v Roudnici nad Labem v druhé polovině 12. století. Pro biskupy se Roudnice stala důležitým opěrným bodem s bohatou stavební činností. Stavby hradů byly ve 12. století vyhrazeny pouze panovníkovi a šlechtické hrady byly spíše výjimkou. Nejvyšší šlechta sídlila na dvorcích, jejichž obvyklou zděnou částí byl románský tribunový kostel, který také mohl sloužit jako obranný prvek.⁵

Zvýšená stavební aktivita se začala projevovat ve třicátých letech 13. století, kdy byla započata výstavba základních mocenských opor království, vrcholně středověkých hradů. V tomto období již můžeme hrady rozdělit do tří typů. Jedná se o typ přechodný, typ s obvodovou zástavbou a francouzský kastel. Tyto nové hrady vznikaly pod vládou přemyslovského krále Václava I.

Hrady přechodného typu stojí na půl cesty mezi středověkým hradem a starším hradištěm, ze kterého si ponechávají valové opevnění, ve kterém však nacházíme umístěné obytné stavby, jejichž jedna strana se stává součástí celkového opevnění. Hlavním typem byl však v té době hrad s obvodovou zástavbou, který prokázal svou dlouhodobou životnost a byl dále v průběhu času obměňován. Z něj se vyvinul další typ a to tzv. středoevropský kastel.

⁴ Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha 2009, 461-462.

⁵ Milada RADOVÁ/Jiří ŠKADRABA: Románské stavitelství, Praha 1992, 47-50.

Jedná se o dosti rozsáhlé hrady s nejednotným řešením umístění staveb, rozlohou ještě se přibližující hradišti. Oproti staršímu valu je zde však kamenná hradba a jednotlivé budovy se stávají její součástí. Výše uvedené hrady umožňovaly svojí stavební povahou pouze pasivní obranu. To se změnilo s výstavbou hradů typu francouzského kastelu, který byl v našem prostředí importem.⁶ Tento typ hradu díky důmyslnému systému flankovacích věží umožňoval pokrýt střelbou obranu kurtiny a křížovou střelbou prostor předpolí hradu. Ojedinelé šlechtické hrady se stavěly v tzv. bergfritovém typu. Jedná se o poměrně jednoduché stavby. Nejcharakterističtější je pro ně okrouhlá věž, která v případě napadení hradu sloužila jako poslední útočiště obránců.

Dále je nutno připomenout velmi bohatý stavební vývoj v druhé polovině 13. století, kdy za vlády Přemysla Otakara II. a následně za vlády Václava II. se výstavba královských mocenských opor, aneb hradní sítě téměř dokončuje. Rozvíjí se především dispozice s obvodovou zástavbou. Také v nově zakládaných městech se mohl objevit královský hrad. Ten se však musel přizpůsobit okolní zástavbě a často získal čtvercovou podobu. Takový hrad byl proto ve svých citlivých místech, převážně nárožích zpevněn věžemi. Takto vzniklá dispozice je označována jako středoevropský kastel. Věže s břitem se začínají častěji objevovat ve druhé polovině 13. století. Celá síť královských hradů je prakticky dobudována za vlády Václava II. Hrady jsou po celém království rozprostřeny víceméně rovnoměrně. Je však nutno zmínit dvě důležité lokality s poměrně větším výskytem hradů. Jedná se o oblast při řece Berounce, kde se rozprostíral lovecký hvozd Přemyslovců. Dále pak zvýšená koncentrace hradů na jihu Čech při řece Otavě, Vltavě a Lužnici. Tuto expanzi je možno spojit s mocným rodem Vítkovců. Do konce třináctého století pak vzniká celá řada šlechtických hradů jejíž typologie nejvíce přísluší bergfritové dispozici.

Na počátku 14. století zaznamenáváme prudký rozvoj šlechtické hradní architektury. Hrady se vyznačují především použitím velké čtyřhranné věže, donjonový typ.⁷ Tato věž se stává hlavní obranou i obytnou stavbou. Tyto hrady se mohli stát vzorem pro drobné feudály a jejich tvrze s věžemi. Hrady tohoto typu se budovaly až do šedesátých let. Čtyřhranný donjon představuje důležitou součást i dalších hradních typů, jež vrcholí v hradu blokové dispozice. I zde najdeme více modifikací. Věž může stát buďto samostatně, doplněna menším počtem staveb po obvodu hradeb, či můžeme najít složitější dispozici, kdy donjon srůstá

⁶ DURDÍK (pozn. 4) 133-134.

⁷ Ibidem 117-118.

s palácovou zástavbou okolo dvora v jeden blok.⁸ Právě v tomto případě mluvíme o blokové dispozici. Příkladem může být zřícenina Zlenice. Pokud dané stavební místo poskytovalo více prostoru, mohl se sevřený blok více uvolnit a vzniklo větší nádvoří. Mezi tyto hrady patří nám dobře známá Kost, Lipnice nebo Okoř. Ve čtrnáctém století můžeme nalézt také početnou skupinu bezvěžových hradů. Zde zastává hlavní obranu mohutná hradba a mluvíme zde o hradu s plášťovou zdí.⁹ Dále nalézáme hrad s palácem, který je nejen hlavní obytnou stavbou ale i stavbou obrannou. Tento typ převládá u menších hradů. V době Karla IV. se setkáváme také s dvoupalácovou dispozicí. Paláce bývají hmotově podobné, spojené vysokou zdí. Plní zároveň úlohu obrannou. Tato dispozice dobře odpovídá klidným poměrům v království a zvýšenému soustředění na obytnou složku hradu. Musíme mít ovšem na paměti že v této době vznikají i hrady hybridní, složené porůznu z výše uvedených částí, věží, paláců, bergfritů, donjonů, kaplí atd.. Některé složky mohou být zdvojené i ztrojené.

Pokud se podíváme blíže na hrady postavené do poslední třetiny 14. století vyplne z jejich celkové dispozice důležitá věc. Jedná se o nedostatečný důraz na obrannou funkci těchto hradů. Neméně důležitý je i fakt, že jsou často postaveny v nevýhodné poloze vzhledem k možnému útoku. Je to patrně spojeno s výše zmiňovanou vládou Karla IV. A obecného pocitu bezpečí a klidu. V době panování Václava IV. se tyto tendence ještě prohlubovaly a v určité fázi se dá téměř hovořit o kvalitativní změně směrem k zámeckému bydlení. V této době se postupně zapomínalo na důležitost obrany, jež byla nedílnou součástí hradů třináctého století. K oživení otázky nutnosti bránit hrad přispěli především husitské války a překotný rozvoj palných zbraní. S nastupujícím husitstvím je nutné zmínit hlavní centrum husitů, město Tábor. Způsob, jakým bylo město nově opevněno představuje v dosavadním vývoji fortifikace nemalou změnu. Šlo zde především o možnost aktivní obrany, která byla možná díky vysunutí bašt před hradební zeď. Bašty sloužily jak pro ruční zbraně, tak pro dělostřeleckou obranu. Dále se zde poprvé objevují prvky jako barbakán či bateriová věž. Toto obranné řešení mělo takový úspěch, že bylo dále napodobováno v mnoha jiných stavbách. Stavby, které zbudovali přímo přívrženci husitské strany, můžeme rámcově rozdělit na dvě skupiny. První zahrnují hrady, které sloužily jako opěrné body nebo jako zimoviště pro vojáky. Druhou nepočetnou skupinou jsou pak hrady, stavěné bohatými husitskými hejtmany, které měly více privátní charakter.

⁸ Ibidem 69-72.

⁹ Ladislav SVOBODA.: O plášťových hradech, in: *Archaeologia historica* 20, 1995, 355 - 388.

V reakci na zničující účinek dělostřeleckých zbraní byla vybírána nová vhodnější staveniště, většinou na osamělých vrcholech. Tím bylo zajištěno, že hrad nemohl být odstřelován, ale zároveň přibyly velké provozní problémy, jako bylo životně důležité zásobování vodou a také celkově špatná dostupnost pro posádku. Proto po zklidnění poměrů mnoho těchto hradů zaniká.

Jak je tedy vidět, byl to nepochybně velice rychlý vývoj zbraní v době husitských válek a nové obléhací techniky, na které dosavadní majitelé nebyly vůbec připraveni. Následky těchto nových událostí přiměly majitelé hradů k okamžité reakci. Jejich snahy se dají v zásadě rozdělit do dvou směrů. Zaměřením na důkladnou, ale pasivní obranu, jako je extrémní poloha na vysokém kopci a především mohutnost a velká odolnost opevnění. Druhý směr byl založený na aktivní dělostřelecké obraně. To je patrné při přestavbách starších hradů po husitských válkách, a to hlavně v druhé polovině XV. století. V té době se na většině z nich objevuje opevnění s baštami, které byly využívány k aktivní dělostřelecké obraně. Mluvíme zde o možnosti flankování kurtin a křížovém postřelování předpolí hradu. Nejvýhodnějším tvarem bašt se postupně ukáže polookrouhlý. První promyšlenější obranné systémy vznikají v polovině XV. století. Mezi tyto hrady patří i Kumburk.

Z daného vývoje vyplývá, že v době po husitských válkách a v době Jiřího z Poděbrad se většina stavebních aktivit týkala především výstavby nového opevnění hradů a obytná složka pak byla pouze upravována menšími přestavbami.

Další důležitou etapou, zde již zmiňovanou, je doba vlády Jiřího z Poděbrad. Za jeho vlády byly hrady opoziční strany mnohokrát dobývány. Výkon obléhací techniky se nadále zvyšoval, a proto se před hradem začala stavět samostatná předsunutá bašta, která částečně znemožňovala přímé odstřelování. Jedná se o barbakán. Ke konci patnáctého století se začínají objevovat progresivní prvky obrany. Jde o bateriové věže.¹⁰ Pokud to stavební pozemek dovoľoval byla přístupová cesta k hradu vedená spirálovitě. To zamezovalo možnosti přímého ostřelování. Vývoj pozdně gotických hradů vrcholí v době Jagellonské. Významným architektem té doby byl Benedikt Rejt, spojený s přestavbou královského hradu.¹¹

Nakonec nelze opomenout ještě stavby perštejnské, v jejichž stavbách se vývoj středověkého hradu završí. Jihočeské hrady se vyvíjely kontinuálně, jelikož zde nezasáhli husitské války. Dají se proto charakterizovat jako rezidenční usedlosti, spojené převážně

¹⁰ DURDÍK (pozn. 4) 69-72.

¹¹ Pavel KALINA: Benedikt Ried a počátky zaalpské renesance, Praha 2009, 106-129.

s pasivní obranou. Nakonec si připomeňme hrady pánů z Pernštejna. Novým prvkem, který zde nacházíme je opevněný koridor , který se svou hmotou dostává daleko před hrad. Také se setkáváme se sypanými rondely, jež jsou charakteristické již pro novověk.

Století šestnácté pak do vývoje hradní architektury již nepřináší další změny a nastupující nový životní styl spojený s označením renesance dává vzniknout stavbám nového charakteru. Hlavním představitelem těchto staveb se stává palác. Není zde však ostrý předěl mezi starým a novým. Můžeme tudíž sledovat tyto stavební proudy po nějaký čas souběžně. Absence tak důležitých složek stavby, jako jsou obranné prvky, byly možné jen díky klidnějším poměrům, které tehdy zavládly v českém království. Aktivita spojené s opevněním se přesunuly dále na jihovýchod, kde v té době hrozilo silné turecké nebezpečí. Budoucnost staveb fortifikačního charakteru bude odpovídat zcela jinému řešení a pojetí než představoval klasický středověký hrad. Některé hrady se tedy přestavují na zámky, jiné začínají sloužit pouze jako hospodářské objekty a ty, které nemají dostatečné využití, jsou ponechány vlastnímu osudu. Tímto přestávají definitivně hrát svoji aktivní roli v dějinách, kterou si udržely po několik staletí. Po třicetileté válce, zhruba v půlce 17. století dojde na rozkaz císaře Ferdinanda III. k demolici některých vybraných hradů. Bohužel, hrad Kumburk byl jedním z nich.¹²

¹² František ROUBÍK: Boření hradů v Čechách, in: Časopis turistů 53, 1941, 128 - 131.

3 Historický vývoj hradu

Hrad Kumburk byl založen na dnes stejnojmenném vrchu, který se zvedá do výše 642 m n. m. Svou polohou vytváří dominantu, kterou z jičínské kotliny nelze přehlédnout. O samotném založení hradu se nedochovaly přímé písemné zprávy. Jestliže chceme lépe porozumět okolnostem, za kterých hrad vznikl, je třeba se zajímat o dění v jeho nejbližším okolí. První rod, o kterém máme více zpráv, začal s kolonizací této oblasti někdy v půlce 13. století. Jedná se o rod Načeraticů. Zde se setkáváme s prvním konkrétním jménem Pakoslav. Jak může napovídat znění jména, jedná se zřejmě o osobu spojenou se založením Staré Paky, která dlouho spadala pod kumburské panství. Kolem roku třináctset již vliv tohoto rodu slábne. V té době se objevují v severní části jičínska Markvarticové.¹³ Jako většina rodů se i Markvarticové během času rozdělili do několika rodových větví. Nejmocnější z nich se stali páni z Vartemberka. Tato větev také postupně zaujala dřívější državy rodu Markvarticů. Do jejich rukou se tedy dostalo Kumburské zboží i se Starou Pakou. Pro větší a ucelenější rozvoj této oblasti je důležitý i fakt, že nabytý majetek zůstal v jejich rukou déle než jedno století.¹⁴

Roku 1325 poprvé zaznívá jméno možného zakladatele hradu Kumburku, jímž byl patrně Markvart. O jeho existenci se dozvídáme ze zápisů z pŕuhonů k soudu, k němuž byl pohnán toho roku hned dvakrát. Většina badatelů se tedy domnívá, že právě tento Markvart je zakladatelem hradu a od něho můžeme sledovat již připojení přídomku z Kumburku. V té době však ještě z Goldenbuku. Za vlády českého krále Jana Lucemburského a následně jeho syna Karla se dozvídáme o třech bratřích z tohoto rodu. Jde o Jindřicha a další dva bratry shodného jména Beneš. Mladší Beneš se na rozdíl od svých bratrů, kteří se zdržovali na Moravě, usadil v Čechách a je pravděpodobným majitelem hradu od roku 1357. Lze tak usuzovat ze zápisu o dosazení nového faráře v Nové Pace. Jeho držení panství se tedy připomíná jen po dobu jednoho roku. Do držení hradu se dostává s velkou pravděpodobností jeho syn Jindřich z Vartemberka, který se objevuje již na počátku šedesátých let. Tento šlechtic měl v držení Kumburské panství více jak 30 let. Zprávy které se o něm dochovaly jsou však známy opět hlavně z církevních zápisů rozdílné povahy. Jde převážně o zprávy informující o dosazení nových farářů na jím držných zbožích. Zprávy jiné povahy se týkají

¹³ František MUSIL: Dějiny východních Čech, Praha 2009, 698-699.

¹⁴ Ibidem 700-701.

jeho vysoké funkce jako přísedícího při Zemském soudu, kterou pravděpodobně zastával v osmdesátých letech 14. století. Jindřich měl zřejmě jen jednoho syna Jana.

Ten je připomínán jako držitel hradu v letech 1396 až 1406. Nevíme přesně, za jakých okolností se začal Jan dostávat do stále větších dluhů, ale po přelomu století již byla jeho situace neúnosná. A tak někdy v průběhu roku 1406 jej finanční situace nutí odprodat větší část svého majetku včetně hradu Kumburk. Ten se ocitá v rukou nového majitele Jana Krušiny z Lichtenburka, v té době vlastníciho poměrně rozsáhlé zboží Opočno. Tento nový vlastník zastával vysoké funkce v království. Byl nejvyšším purkrabím pražského hradu a také hejtman a hofmistr Svídnického knížectví.

K prodeji majetků došlo někdy v průběhu roku 1406, což nám opět dokládají zprávy církevní povahy o dosazování nových farářů na Kumburském panství. Hrad se dostává do rukou mocného rodu východočeských Lichtenburků, za jehož držení byl pravděpodobně později přestavěn a přizpůsoben změnám poměrů, které zavládly během husitských válek. Jan Krušina však toho nemohl mnoho stihnout, neboť už v prvním roce držení hradu umírá roku 1407. Zanechává po sobě tři syny. Je to právě nejstarší syn Hynek, který přebírá rodový majetek. Jeho osobnost má na vývoj hradu nemalý vliv.¹⁵

Výrazně se podílí na celkovém politickém dění, které posléze vyústilo v husitské hnutí následované dobou válek a nepokojů. Je nesporné, že Hynek zpočátku sympatizoval s husitstvím. Dokládá to například jeho přiložená pečeť k listině, jíž čeští šlechtici vyjádřili veřejně nesouhlas s upálením mistra Jana Husa v Kostnici. Významnější událost se stala v roce 1420. Z této doby se nám zachoval text přímo v husitské kronice, jež popisuje shromáždění lidu na hoře Oreb, které bylo iniciováno samotným Hynkem Krušinou. Odtud pak společně podnikli tažení do Prahy, kdy po cestě dobyli a vypálili klášter Hradiště u Valečova. Samotní Pražané jej zvolili za hejtmana pražských vojsk. Další významnější událost ze stejného roku je aktivní pomoc Pražanům při obléhání Vyšehradu. Někdy v půlce dvacátých let se začal postupně odklánět od ideálů husitství, aby se později stal přívržencem císaře Zikmunda. Hynek Krušina z Lichtenburka na Kumburce zemřel roku 1454, tedy již v době kdy byl zemským správcem Jiří z Poděbrad. Většinu zděděných majetků začal v tomto roce spravovat jeho syn Vilém. Je však třeba podotknout, že už záhy přišel o mnohé državy a v přímém vlastnictví mu zůstává pouze panství kumburské a zboží Miletín. Posledním držitelem hradu tímto rodem byl Vilémův syn Hajman Krušina z Lichtenburka.

¹⁵ Miloš DRDA / Zdeněk VYBÍRAL (ed.): Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách, Ústí nad Labem 2007, 571-584.

Ten však již roku 1488 ztrácí z neznámých příčin kumburské panství a stěhuje se na panství Miletín. S odchodem poslední generace rodu Krušinů ztrácí hrad Kumburk charakter trvalejšího sídla a dá se říci, že od sklonku 16. století začíná být stále více opuštěný a zanedbaný.

Do roku 1500 nám nejsou známy osudy hradu, až právě v tomto roce se objevuje nový majitel Jan Žehušický z Nestejova, který však po dvou letech umírá a panství dědí jeho manželka Alžběta z Barchova, aby ho již roku 1503 ztratila. Pak opět na pár let ztrácíme informace. Až roku 1512 se hrad dostává do rukou Bartoloměje, knížete Minsterberského, který však umírá roku 1515. V držení Kumburku se objevuje roku 1518 Jindřich Berka z Dubé, který po dlouhou dobu zastával úřad hejtmána Hradeckého kraje. Posléze se k držení hradu přidává i jeho bratr Jan, který si drží Kumburské zboží do roku 1528.

Roku 1529 vstupuje do dějin kumburského panství mocný východočeský rod Trčků z Lípy, jemuž se kumburské zboží dostane do rukou na téměř celé jedno století.¹⁶ Ten za své působnosti dosáhl vysoké úrovně. Rodu Trčků patřil i nedaleký Veliš a město Jičín. Znám je také jako vlastník hradu Lipnice. Do roku 1533 zde vládli společně tři bratři. Zdeněk, Mikuláš a nejmladší Jan Trčka z Lípy. Ti se však rozhodli svůj majetek rozdělit. Hrad tedy připadl nejmladšímu Janovi, který jej roku 1540 prodává svým příbuzným. Roku 1542 je připomínán Vilém Trčka z Lípy v jehož držení byl hrad do roku 1569. Vilém neměl žádné dědice a proto majetek odkázal svým bratrům a strýcům. Tím došlo k rozdělení poměrně uceleného domínia a zprávu nad Kumburkem nakonec získal jeho strýc Burian Trčka z Lípy, a to až do roku 1591. Ten se především staral o svá poddanská města, zvláště pak o Jičín, jenž bylo potřeba obnovit po velkém požáru roku 1572. Posledním zástupcem tohoto rodu, jenž měl ve vlastnictví kumburské zboží, byl Jan Rudolf Trčka z Lípy. S jeho jménem je spojeno založení obory u Valdic. Roku 1607 pak z neznámých důvodů odprodává svá panství, včetně kumburského, zástupci rodu Smiřických.¹⁷

Jako první zastupitel tohoto rodu se v držení hradu Kumburku objevuje Zikmund Smiřický ze Smiřic. Smiřičtí nikdy nevyužili hrad k trvalejšímu bydlení a zřejmě byl osídlen jen nepočetnou posádkou. Hrad tedy pozvolna chátral, i když samotné kumburské panství patřilo bezesporu k jednomu z nejbohatších. Ze svého rozsáhlého domínia se však Zikmund těší pouhý jeden rok. V roce 1608 umírá. Jeho majetek dědí nejstarší syn Jaroslav, který dále

¹⁶ Jindřich FRANCEK: Dějiny Jičína, Praha 2010, 63-67.

¹⁷ Ibidem 88-95.

rozšiřuje už tak velké panství. Ale i jemu není dáno dlouhého života a předčasně umírá roku 1611. Po něm nastupuje jeho bratr Albrecht Jan, jenž je důležitou postavou Stavovského povstání. Za Albrechta se smiřické dominium dále rozrůstá a kolem roku 1614 čítá již 11 rozsáhlých velkostatků. Mladý Albrecht umírá také předčasně roku 1618. Právě po jeho smrti se rozpoutává rodinný boj o převzetí tak velkého dominia. To posléze, i když ne v plném rozsahu přebírá roku 1621 Albrecht Eusebius z Valdštejna, který se na základě svého příbuzenského vztahu k rodu Smiřickým stává opatrovníkem Jindřicha Jiřího. Albrecht vlastnil kumburské panství do osudného roku 1634, kdy byl na příkaz samotného císaře zavražděn.¹⁸ Jeho majetek byl poté zkonfiskován a dostává se roku 1636 do rukou polního maršála Rudolfa z Tyfenbachu, původem ze starobylého štýrského rodu. Když roku 1653 umírá, nezanechá po sobě žádné potomky a tak se majetku ujímá jeho manželka Marie Eliška, jež pochází z rodu Šternberků. Tento rod si drží kumburské panství do roku 1710.

Za Marie Elišky, na konci třicetileté války, byly některé naše hrady zabrány švédskými vojsky či jinými skupinami, které z takto chráněných míst mohli podnikat loupežné výpravy do nejbližšího okolí. Proto bylo rozhodnuto, že hrady, které již nemají valného využití, budou raději poničeny či zcela zbourány, aby nadále nemohly sloužit jako útočiště nekalým živlům. Bohužel i hrad Kumburk patřil mezi ně, a tak byl roku 1658 z větší části poničen.

Roku 1710 kupuje panství rod Trauttmannsdorfů původem ze Štýrska a vlastní jej až do znárodnění po druhé světové válce. V roce 1934 se podařilo odkoupit hrad Klubem československých turistů, ale vzápětí roku 1940 jej museli odprodat zpět rodu Trauttmannsdorfu pod tlakem tehdejší politické situace.¹⁹

Po poválečném znárodnění jej KČST roku 1946 získal zpět do svého držení. Roku 1949 byl však jejich majetek převeden na Československou obec sokolskou, která se později roku 1953 musela svých majetkových práv na hrad Kumburk vzdát a nabídnout jej do vlastnictví státu. V jeho držení hrad Kumburk nalézáme dodnes.

¹⁸ FRANCEK (pozn.16) 111-118.

¹⁹ Jiří ÚLOVEC: Hrad Kumburk, in: Z českého ráje a podkrkonoší 10, Semily 1997, 30-33.

4 Popis a stavební vývoj hradu

4.1 Popis hradu

Hrad Kumburk byl založen v počátku 14. století na jednom z dominantních vrchů podkrkonoší. Jeho nadmořská výška dosahuje 642 m. Nachází se zhruba 6 kilometrů západně od Nové Paky. Toto umístění bylo výhodné nejen z pohledu obranyschopnosti a možnosti kontroly širokého okolí, ale samotné geomorfologické složení kopce poskytovalo dostatek kvalitního stavebního kamene.

Dnešní podoba hradu odpovídá posledním velkým přestavbám, které zde proběhly v polovině 15. století. Celkově se hrad dochoval jen v torzálním stavu. Přesto jsme schopni rozlišit základní stavební články hradního areálu. Nejstarší částí je hradní jádro umístěné na samotném temeni skalního výběžku. Do tohoto prostoru vede přístupová cesta, která spirálovitě obkružuje terén vrcholu kopce. Její tvar tak do jisté míry ovlivnil podobu hradu. V první stavební fázi odpovídalo jádro malému hradu s plášťovou zdí. Teprve při pozdějších přestavbách došlo k rozšíření hradu a přeměně na blokovou dispozici. K jádru, které bylo později podsklepeno, je přistavěna obytná hranolová věž zachovaná do úrovně prvního patra. Stavby v prostoru hradního jádra se nezachovaly. Jejich podobu lze pouze předpokládat z fragmentálně dochovaných reliktnů zdiva.

Poměrně rozsáhlá část hradu vznikla až v mladší stavební fázi, kdy došlo k výstavbě vnitřního hradebního okruhu a přestavbě jádra na dvoupalácovou dispozici. Síla hradební zdi dosahuje až 2 m. Její součástí je okrouhlá věž tzv. Panenská, umístěná u tehdejší první brány. Věž se zachovala v torzálním stavu. Součástí této okružní hradby jsou ještě dvě stavby, jež se částečně zachovaly v prostoru dnešního nádvoří.

V nejmladší stavební fázi přibýlo vnější prstencové opevnění, jehož součástí je šest bašt. V té době vzniká i současná první brána.²⁰

4.2 Stavební fáze okolo roku 1300

Za první stavební fázi okolo roku 1300 se považuje založení malého hradu na nejvyšším místě hory, kde se nacházelo temeno čedičového kuželu.²¹ Svým stavebním typem odpovídá hradu s plášťovou zdí. Půdorysně se jednalo o nepravidelný ovál, který se směrem k západu zužoval a jehož rozměry odpovídají zhruba 30 x 14 m. V tomto nevelkém prostoru se předpokládá přítomnost dvou staveb, z nich větší obytná se nacházela ve

²⁰ Bohuslav BALBÍN: Kráasy a bohatství české země, Praha 1986, 293-294.

²¹ Tomáš TOMÍČEK / Jiří ÚLOVEC: Hrad Kunburk, in: Z českého ráje a podkrkonoší 11, Semily 1998, 19-20.

východní části a druhá menší v západní, kde byl předpokládán vstup do hradu. Žádná z budov nebyla s velkou pravděpodobností podsklepena. Je pravděpodobné, že hrad měl už v této době své předhradí. To se však vlivem pozdějších přestaveb nezachovalo.

4.3 Stavební fáze po roce 1355

Druhá stavební fáze byla zahájena po roce 1355 Benešem z Vartemberka. V ní dále pokračoval jeho syn Jindřich. V této době se stavební práce zaměřily zvláště na zabezpečení plášťového hradu, který se zřejmě bortil. Po jeho obvodu byla přistavena mohutná šikmá opěrná zeď s několika opěráky. Na jižní straně tímto vzniklo pravoúhlé nároží a na severní straně byl přistavěn mohutný opěrný pilíř, jehož pata se opřela až v úrovni předhradí. Dnes je tento pilíř dobře viditelný zleva, při vstupu na hradní nádvoří. Možné práce na opevnění probíhaly i v předhradí, ale ze současných reliktnů zdíva tuto aktivitu nelze bezpečně doložit.²²

4.4 Stavební fáze 1360 - 1370

Třetí stavební etapa spadá do let 1360 - 1370. Opěrná zeď hradního jádra z druhé stavební fáze byla zřejmě vážně staticky narušena. Proto byla z větší části odbourána a nahrazena novou, s dalšími opěráky. V této době došlo ke vzniku tzv. velkého sklepení. Bylo vylámáno do skalního podloží v místě původního východního stavení plášťového hradu. Nad sklepem byl poté vystavěn nový palác. Do této etapy patří přístupové schodiště hradního suterénu. Chodba schodiště je valeně zaklenuta a vstup je opatřen sedlovým portálem. Jeho tvar odpovídá 2. polovině 14. století.²³

K výraznější přestavbě došlo v západní části jádra. Vstupní budova byla stržena a posloužila jako základ menšího čtvercového objektu. Jednalo se pravděpodobně o věž, jež střežila z boku vstupní branku. Lze se tedy domnívat, že v severovýchodní části hradního jádra byla dvoupalácová dispozice, v západní části doplněna dalším malým palácem s drobnou čtyřhranou věží. Dále došlo k odlámání téměř všech čedičových skalních stěn okolo jádra hradu a následně byl vybudován hradební prstenec. Do jeho okruhu jsou připojeny dvě stavby. Na jihu šlo o okrouhlou věž tzv. Panenskou a na severu o hranolovou stavbu, zřejmě strážnici, v blízkosti které se nacházela vstupní branka. Tato vstupní branka spojovala spodní nádvoří a poslední úsek přístupové cesty do hradního jádra. V severním koutu předhradí vzniká nová polozapuštěná budova dnes známá jako malý sklep. Mezi ní

²² TOMÍČEK / ÚLOVEC (pozn. 20) 20-21.

²³ Jaroslav HEROUT: Staletí kolem nás, Praha 2002, 91.

a strážníci se pravděpodobně nacházely dřevěné přístavky, které se přimykaly k dnes již zřícené části hradby. Otázkou dodnes zůstává, kde se nacházel zdroj vody. Ať už šlo o studnu nebo cisternu, byla dle všeho umístěna v jižní části dnešního nádvoří. Jejím archeologickému určení brání mohutný blok zříceného zdiva, jenž se zde nachází. Dále byla zbudována zeď příhrádku a také 2. 3. a 4. brána. Je dobré si uvědomit, že dnešní druhá brána fungovala v této fázi jako první a toto privilegium jí vydrželo téměř sto let. V tomto období se také počítá se vznikem hlubokého okružního příkopu, který byl vylámán do skalního podloží. Zajímavostí zůstává, že příkop kolmo přetřel přístupovou cestu k tehdejší první bráně a pokračoval ještě pár metrů po jižním svahu dolů, mimo areál hradu. Otázkou tedy zůstává, jakým způsobem majitelé hradu tento příkop překonávali a zda se před ním nenacházela předsunutá obrana v podobě další, třeba jen dřevěné brány. K zasypaní této části příkopu došlo pravděpodobně až ve 20. století. Je tu však ještě hypotéza, že tato část příkopu mohla být vyhloubená až v době husitských válek, z důvodu zkvalitnění celkové obranyschopnosti hradu. Jako stavební materiál na nový hradební okruh včetně budov bylo použito lomového kamene, tmavého čediče, jenž byl získán hlavně při hloubení hradního příkopu. Pískovec se používal jen výjimečně a to na ostění hradních bran anebo portálů. Na nároží budov pískovec zřejmě v té době nebyl použit.²⁴

4.5 Stavební fáze okolo roku 1400

Čtvrtou stavební fázi můžeme datovat okolo roku 1400. V té době došlo k výrazné přestavbě hradního paláce. Přestavba byla zřejmě finančně velmi náročná, a proto byly majitelé, rod Vartenberků, roku 1406 nuceni hrad odprodat pánům z Lichtenburka. Přestavbu zřejmě vyvolaly statické problémy nebo dokonce zřícení severního nároží paláce. To bylo tehdy vyspraveno velmi kvalitní maltou a proto dodnes můžeme spatřit asi čtyři metry vysoký střep, který se jako jediný zachoval z obvodové zdi paláce v úrovni přízemí. Severozápadní stěna paláce byla vystavěna z hrubě opracovaných pískovcových kvádrů stejně jako klenba přízemí. Zbytek klenby je dosud zachován v západním rohu paláce.

V té době se také projevila snaha o rozšíření obytného prostoru. Řešením se ukázala stavba velké hranolové věže. Stavebním materiálem byly velké pískovcové kvádry s charakteristickými důlky.²⁵ Věž byla přistavěna k jádru paláce z jihovýchodní strany. Přístup do suterénu věže byl proražen z velkého sklepení. Přízemí věže bylo spojeno

²⁴ TOMÍČEK / ÚLOVEC (pozn. 20) 22-30.

²⁵ Jaroslav HEROUT: Slabikář návštěvníků památek, Pardubice 1994, 188.

s hradním palácem a nabízelo tak majitelům poměrně větší prostor. V úrovni přízemí věže se nacházely tři okna, z nichž dvě jsou dodnes částečně dochována. Předpokládá se, že palác mohl mít i dvě patra a přilehlá věž jej mohla ještě o patro převyšovat. Jako komunikační prostor mezi patry se nabízí uplatnění šnekového schodiště, které se mohlo nacházet v dnes již neexistujícím západním rohu věže. V západní části jádra byla postavena menší opěrná zeď, jež staticky zabezpečovala malou věž u vchodu na hradní nádvoří. Ta se dochovala v celém rozsahu až do dnešních dnů. Jako materiál byly použity kvalitně opracované pískovcové kvádry bez důlků. Je dobré si zrekapitulovat, jak po této velké přestavbě mohlo vypadat hradní jádro. V západní části se zřejmě nacházel až dvoupatrový dvoupalácový komplex s přilehlou čtyřhranou převýšenou věží. V západní části pak menší palác, také s přilehlou a převýšenou věží. Rovněž v předhradí došlo ke stavebním změnám. Byla stržena západní stěna polozapuštěné budovy ve východní části nádvoří. Vnitřní prostora byla nově vyzděna a zaklenuta pískovcovými kvádry. Je přístupná po schodišti ze starší stavební fáze a také vstupní portál bude nejspíše až druhotně osazen.

Další stavební fáze se soustředily především na zlepšení obranyschopnosti hradu. Dělo se tak již za nového majitele Hlinka Krušiny z Lichtenburka. Jejich průběh se dá předpokládat mezi léty 1420 až 1429, tedy za husitských válek. V tomto období byla zřejmě zvýšena hlavní brána, jenž mohla dosahovat až třinácti metrů. Lze tak usuzovat z kresby z roku 1843 od F. A. Hebra.²⁶ Další změnou byla úprava části hřbetu obranného valu, kde vznikla delší plošina, ze které bylo možné dobře kontrolovat situaci na přístupové cestě. Šlo o úsek mezi dnešní první a třetí baštou vnějšího opevnění.²⁷

4.6 Stavební fáze 1454 až 1460

Poslední období, ve kterém došlo k větším stavebním úpravám, řadíme do let 1454 až 1460. Práce se zaměřily na další zlepšení obranyschopnosti hradu a reagovaly tak na rychlý vývoj palných zbraní během husitských válek. V této době přistoupil syn Hynka Krušiny k vybudování vnějšího obranného prstence se šesti baštami, z nichž jedna byla dělová. Pro jeho stavbu byl využit vrchol staršího vnějšího valu. Toto opevnění velmi přispělo k tzv. aktivní obraně hradu.²⁸ Vzhledem k tomu, že jihovýchodně od hradu se ve svahu nachází menší rovina, ze které by mohl být odstřelován, byla právě na této straně opevnění zbudována dělová bašta, která mohla svou palbou pokrýt tento nebezpečný

²⁶ DURDÍK (pozn. 4) 306.

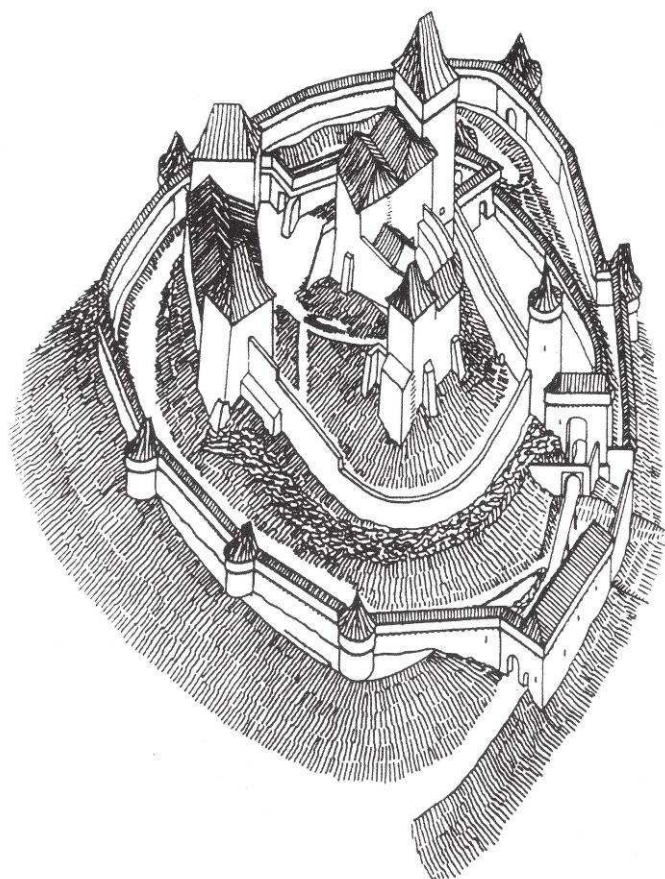
²⁷ TOMÍČEK / ÚLOVEC (pozn. 20) 30-38.

prostor. Z dochovaných částí vyplývá, že měla pět komorových střílen. V západní části přetřela hradba přístupovou cestu. Zde byla prolomena nová, dnešní první vstupní brána. Hned za ní podél hradby byla vybudována strážnice a další přilehlá stavení lehčí konstrukce. Jak je patrné z dochovaných částí hradeb vnějšího okruhu, byly pro aktivní obranu používány štěrbinové střílny.²⁹

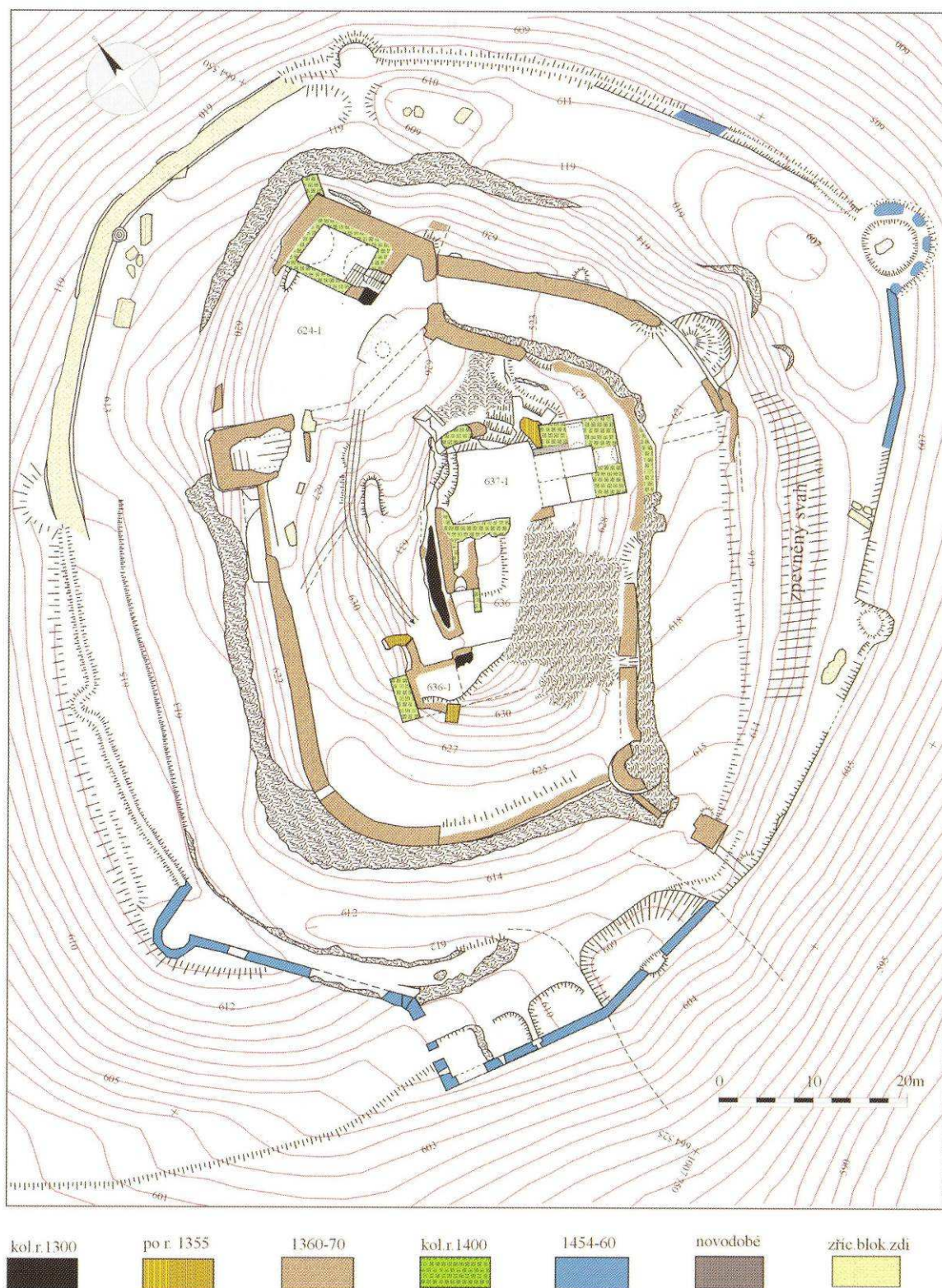
²⁹ TOMÍČEK / ÚLOVEC (pozn. 20) 38-44.

1. Kumburk, 2004, letecký pohled od západu.

2. Kumburk, hmotová rekonstrukce podoby hradu v závěru 15. století.

5 Z historie záchranných prací, KČST

První zmínky o úmyslu provést zabezpečovací práce máme z období kolem roku 1910. Tyto práce byly iniciovány ředitelstvím statku Kumburk - Radim. Jistou aktivitu projevilo v této otázce okresní hejtmanství v Nové Pace, za podpory tamního Okrašlovacího spolku. Není tajemstvím, že právě tento spolek měl v úmyslu upravit velkou věž na rozhlednu, aniž by však pozbyla svého osobitého rázu. Hejtmanství se svými dopisy adresovanými výše zmíněnému statku opakovaně dotazuje, zda již byly započaty první záchranné práce. Dále se zachoval dopis z roku 1914, zaslaný ředitelstvím lesního úřadu v Jičíně, z něhož se dovídáme, že jakmile bude dokončen detailní projekt konzervace zříceniny, bude obratem zaslán do kanceláře rodiny Trauttmansdorffů ve Vídni. Na zřícenině se začalo opravdu pracovat, ale pravděpodobně až o něco později, což je pochopitelné s ohledem na probíhající první světovou válku.

V roce 1919, tedy již za první republiky, vstupuje do děje nová organizace a to Klub československých turistů. Ten má evidentní zájem na převzetí iniciativy v otázkách dalších oprav a později se snaží získat hrad do svého majetku. Toto snažení však pozdrží první pozemková reforma probíhající v letech 1924 a 1927, kdy jsou znejasněny majetkoprávní vztahy ke zřícenině i k okolním lesům. Poté jednání o prodeji pokračují, aby roku 1937 došlo k dohodě s Trauttmansdorfským právníkem. Nakonec dojde k prodeji Kumburku i s nedalekým hradem Bradlecem za celkovou částku 5928,30 Kč. Bohužel vzhledem k událostem roku 1938 se nepodařilo klubu smlouvu řádně zaevidovat a zapsat vlastnická práva do zemských desek. V roce 1940 však přichází nečekaná zpráva z ředitelství Trauttmansdorffových statků. Nařizuje zrušení kupní smlouvy s klubem českých turistů a vrácení peněz, jež na tuto koupi vynaložil. To byla pro klub jistě velmi špatná zpráva, přihlédneme-li k již započatým zabezpečovacím pracem, jež zde klub prováděl od roku 1939 a jejichž náklady převýšily částku 10.000,- Kč. Podívejme se nyní trochu blíže, o jaké záchranné práce se jednalo. Někdy ve dvacátých letech probíhaly práce na celkovém odlesnění vrcholu kopce Kumburk a všech prostor, které zabíral samotný hrad. Dále byly upravovány přístupové cesty a postupně odkrýván půdorys hradu. S tímto je spojeno i lokální zajišťování uvolněného zdiva.³⁰

Za větší zásah můžeme považovat zhotovení železobetonové ochranné desky nad klenbou velkého sklepa. Šlo o tehdejší běžnou praxi. Důvodem nebylo jen zpevnění dané

³⁰ Michak FLEGL: Hradní zříceniny v péči Klubu českých turistů, in: Zříceniny historických staveb a jejich obnova, příloha časopisu Zprávy památkové péče 58, Praha 1998, 78-85.

situace, ale i snaha, aby dešťová voda nepronikala do spodních prostor jádra hradu. Pro turisty byl již tehdy jedním z nejzajímavějších cílů nejvyšší bod hradu s dobrým rozhledem. Snad proto se první opravy zaměřili na tzv. velkou věž. Byly upraveny okna její horní části, jejichž statika byla značně narušena. Rozpadlé oblouky výklenků byly nově přezděny a některé chybějící kvádry doplněny novými. Dále bylo doplněno ostění a parapety oken. Z té doby je také úplně nový rozpěrný oblouk mezi velkou věží a hmotou nejstarší části hradu. Kvůli přizpůsobení koruny velké věže na vyhlídku, došlo ke zcela novému vyzdění vnitřních liců nad oblouky výklenků. Tím se dosáhlo potřebného prostoru a také dobré statiky na zbudování kamenného ochozu se zítkou pro potřeby rozhledny. Pro přístup na ochoz bylo vybudováno kamenné schodiště, které bylo de facto tvořeno vybráním části vnitřního líce zdiva z boku věže. K důležitým zákrokům patřilo nové vyzdění horní části severního nárožního opěráku jádra hradu. K dalším pracem pak můžeme přičíst vyčištění suterénu velké věže a také práce v předhradí, kde byla budována přístupová cesta s dodnes zachovanými pískovcovými kvádry, na nichž je vyryta zkratka Klubu československých turistů.

Roku 1941 se klub ještě snaží dohodnout, zda by bylo možné hrad a pozemky dostat do pronájmu a pokračovat tak na záchranných pracích. Tomu však není vyhověno a klub se znovu hlásí o svá práva až po válce na podzim roku 1945. V té době je po proběhlých konfiskacích majetků německých občanů Kumburk již v držení Československé republiky. Kumburk se dostal do správy Národního pozemkového fondu a ministerstva zemědělství, které jej roku 1946 přidělilo Klubu československých turistů. Jedinou podmínkou ministerstva bylo, že jakékoliv opravy či stavební zásahy v rámci udržovacích prací na hradu mohou být realizovány pouze po předchozím schválení Státního památkového úřadu v Praze. Snažení klubu však bylo znovu přerušeno roku 1949, kdy museli odevzdat hrad Kumburk do vlastnictví Československé obce sokolské. Po třech letech byl Kumburk převeden do státního majetku a tím byly snahy o jeho záchranu na dlouhá desetiletí zastaveny.

Jak je vidět, jedním z hlavních důvodů špatné a nesystematické údržby hradu byly především nevyjasněné majetkoprávní vztahy a násilné střídání majitelů hradu po téměř celou první polovinu 20. století. Světlou chvilku zažívá hrad snad jen za zprávy Klubu československých turistů, kdy byly započaty první významnější záchranné práce.

4. Kumburk, 1941, pohled na velkou věž od západu.

5. Kumburk, 1941, velká věž, usazení klenebního kamene.

6. Kumburk, 1941, velká věž, obezdění vyhlídkového ochozu.

7. Kumburk, 2012, zpevnění cesty kamenem kladeným nasucho.

8. Kumburk, 2012, betonový pilíř při okraji stezky budované KČST.

6 Sdružení pro záchranu hradu Kumburk 1992 – 2012

6.1 Vznik sdružení a zahájení prací v areálu hradu

Vznik sdružení se datuje do roku 1992. Tehdy se sešlo prvních pár členů, kterým nebyl lhostejný osud hradu Kumburk. Podnětem k zahájení jejich činnosti byla dlouholetá absence jakýchkoliv záchranných prací v areálu hradu. Kumburk byl té době vydán zcela napospas přírodním živlům a vandalismu neukázněných návštěvníků. Některé části hradu se nacházely doslova v kritickém stavu a hrozil jejich bezprostřední zánik. Náletová zeleň nabyla takového rozsahu, že hrad nebylo možno vnímat jako celek, ale pouze jako jednotlivé části, které se vynořovaly z hustého a neprostupného porostu. Sdružení si nejprve rámcově vytýčilo jednotlivé cíle svého snažení. Jde především o celkovou péči o hradní zříceninu. Dále se také zabývá studiem její historie, osvětovou činností a ochranou přírody.

Samotné počátky jejich péče o hradní zříceninu byly bohužel velmi komplikovány nevyjasněnými majetkoprávními vztahy. Tato nepříznivá situace trvala až do roku 1999, kdy hrad definitivně získala do svého držení nedaleká obec Syřenov. Teprve v té době byla navázána dobrá spolupráce mezi sdružením a obcí a mohlo se konečně přistoupit k prvním záchranným pracím většího rozsahu. V prvních letech svého založení se sdružení soustředilo především na postupné kácení náletových dřevin a sběr nahromaděných odpadků. V té době využilo sdružení jako svoji základnu tzv. malý sklep hned za čtvrtou branou. Tato místnost byla uzamykatelná a mohlo se zde ukládat základní pracovní nářadí. Během roku 2001 a 2002 se podstatnou měrou zvýšila členská základna sdružení. Boj s náletovými dřevinami pak začal být konečně efektivní. Velkým zadostiučiněním bylo, když se na některých místech hradu objevily první plochy porostlé lučním kvítím. První práce spojené s odkrýváním půdorysu hradebních zdí byly prováděny skládáním kamene nasucho. Proběhly i první pokusy se zatrávněním takto vzniklých ploch. Postupně se přistoupilo k výstavbě dřevěných konstrukcí. V areálu hradu byly pro větší pohodlí a bezpečnost návštěvnického provozu zbudovány schody, lávky, lavičky a zábradlí.

Hlavně však došlo k výstavbě dřevěné vyhlídkové plošiny, která byla umístěna do interiéru velké brány. Ta se stala od svého zbudování jedním z hlavních cílů laické veřejnosti. V témže roce proběhlo také statické zajištění severního nárožního pilíře. V roce 2003 proběhl jeden z prvních větších stavebních zákroků. Jednalo se o statické zajištění severozápadní části plášťové hradby, která podezdívá části původního ostění z první stavební etapy. Neméně

důležitou stavební aktivitou bylo vybudování dřevěné budovy technického zabezpečení, která od té doby poskytuje členům sdružení důležité zázemí.

9. Kunburk, 2003, konstrukce vyhlídkové plošiny.

10. Kumburk, 2011, vlevo budova technického zabezpečení, následuje tzv. malý sklep a šenk.

6.2 Statické zajištění západního pilíře hradního jádra.

V roce 2004 probíhaly na hradě záchranné práce v prostoru hradního jádra. Jednalo se o statické zajištění tzv. západního pilíře. Tento pilíř je tvořen poměrně intaktním pískovcovým zdivem. Jsou zde použity kvádry různých velikostí, ale stejné výšky, a tak je pro tento pilíř charakteristické pravidelné řádkování zdiva. Jelikož jde o mladší stavební fázi, doléhá pilíř svojí hmotou na starší zdivo. To bylo s velkou pravděpodobností součástí plášťové hradby. Právě zdivo z této starší stavební fáze se stalo předmětem záchranných prací. Konkrétně se jednalo krátký úsek hradby směrem na jih, na jehož konci se nachází další menší opěrný pilíř. Celková situace je poměrně složitá a vykazuje vícero stavebních fází. Pro názornost byl raději zhotoven zjednodušený plán návaznosti jednotlivých stavebních prvků.

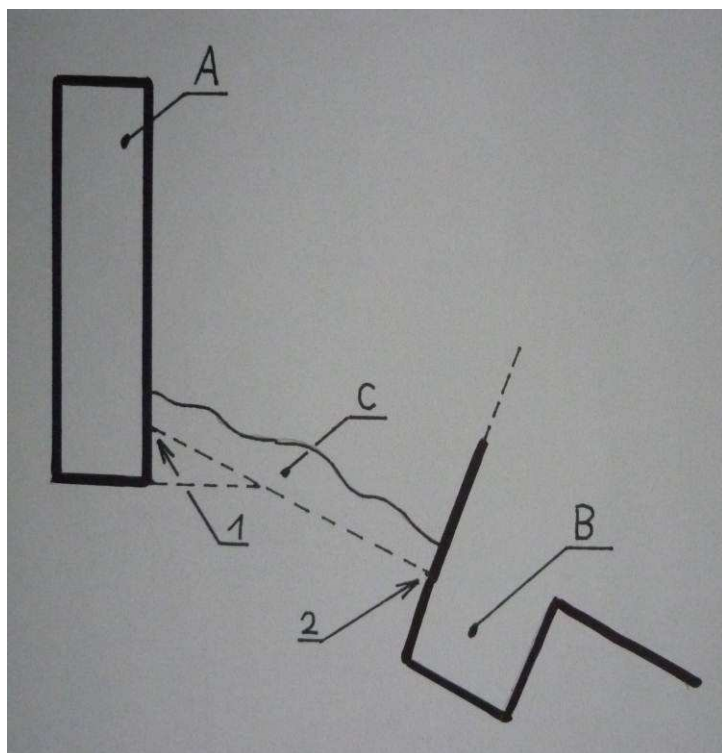
Před vlastními stavebními pracemi probíhal povrchový sběr stavebního kamen v prostorách poblíž parkánu. Šlo především o různé velké kusy čediče ze zřícených zdí. Během všech následujících operací byla provedena důkladná fotodokumentace a zaznamenány důležité informace pro lepší pochopení stavebního vývoje dané nálezové situace.

První fáze oprav se zaměřila na čedičový pilíř. Zde byly hlavně přezděny veškeré uvolněné kameny. Ve spodní části, kde se zachovaly oba líce zdiva a část čela se dbalo na zachování všech detailů, které vyplynuly po částečném odkrytí terénu. Při opravě plášťové zdi se našly pouhé dva kameny, které by mohly prozrazovat původní líc zdiva. Pro její celkovou rekonstrukci tak bylo získáno poměrně malé množství informací. Bylo tedy rozhodnuto, že se opravy omezí na rozpadající se jádro zdiva. To bylo podle možností přezděno a dále doplněno až k vrchní úrovni terénu. Celkový dojem po opravě je velice příznivý. Na pohled zdivo nadále působí velmi romanticky svou neukončeností. Po technické stránce však musíme počítat s pravidelnými opravami, které budou nutné vlivem zatékající vody a mrazu. Stěna je také vystavena poměrně velikým tepelným změnám. Je totiž orientována na jihozápad. Tmavá barva čediče se jistě zaslouží o velké teplotní výkyvy, jež mohou způsobit vlivem tepelné dilatace vážnou destrukci zdiva.³¹

³¹ Jan VINAR: Opravy a zpevňování zdiva zřícenin, in: Zříceniny historických staveb a jejich obnova, příloha časopisu Zprávy památkové péče 58, Praha 1998, 58-69.

11. Kumburk, 2004, stav před započítím prací, 12. Kumburk, 2012, zajištění západního pilíře.
odstranění náletové zeleně.

13. Kumburk, naznačené schéma stavební situace. Pohledy označené čísly 1 a 2 označují místa, kde byla nalezena svislá spára. Zde se neprokázalo žádné vzájemné provázání přilehlých zdí. To by poukazovalo na oddělené stavební fáze. Písmenem **B** je označen čedičový opěrný pilíř s navazující plášt'ovou hradbou. Jedná se o předpokládanou první stavební fázi. Druhá stavební fáze pak odpovídá předpokládané linii zdiva označené písmenem **C**. Za třetí stavební úpravu se považuje pískovcový pilíř označen písmenem **A**.

6.3 Oprava parkánové hradby.

Částečná oprava parkánové hradby v roce 2004 se zaměřila na ochoz a korunu zdiva. Parkánová hradba je jediným z dominantních prvků, které vnímáme hned z přístupové cesty k hradu. Proto by se její opravě měla věnovat zvýšená pozornost a pokud možno zachovat částečně její torzální stav. Hmota se dochovala v poměrně intaktním stavu. Na mnohých místech však došlo ke značné erozi zdiva. Ta byla způsobena nejen vlivem času, ale především působením náletové zeleně. Jedná se o velké části vypadlého lícního zdiva na vnější straně hradby. Parkánový ochoz se zachoval jen částečně. Koruna zdiva byla značně nesoudržná a na mnohých místech vykazovala úplnou absenci pojiva. Občanské sdružení by rádo zapojilo parkánový ochoz do jedné z vyhlídkových tras hradu. Při opravách koruny hradby parkánu se musí přihlížet k této skutečnosti a zajistit do budoucna bezpečný návštěvnický provoz v této části. Bude třeba navýšit chybějící části zdiva a předejít tak nebezpečí pádu návštěvníka do hradního příkopu. Poměrně velký výškový rozdíl mezi úrovní ochozů a dnem příkopu pod parkánem by mohl být příčinou těžkých úrazů. Navýšení parkánové zdi by však mělo vycházet z dochované situace. Samotná koruna by neměla být dozděna po celém svém obvodu do stejné výšky, jelikož by tím ztratila své kouzlo torzální architektury. Bylo by dobré po celkové opravě pokrýt koruny zdí travním drnem a tomu proto uzpůsobit přiměřené sklony dozdívek, kde by se travní drn mohl dlouhodobě udržet.

Před celkovým vykácením náletových dřevin v prostoru parkánu se nacházeli některé větší stromy přímo na korunách zdiva. Jejich kořenové systémy pak do značné hloubky rozrušily hradební zeď, která se rozpadla v některých místech v celé své šířce. Nezanedbatelnou příčinou rozpadu je následné zatékání srážkové vody. Nejenže dochází k výluhu vápna a tím k degradaci malty, ale především díky objemovému nárůstu mrznoucí vody se objevují praskliny a proces degradace se tak zrychluje. Většina prací se soustředila především na celkovou opravu koruny parkánového ochozu. Také byly v poměrně velké míře dozdívány vnitřní líce ochozů. Tím se podařilo celý prostor pohledově sjednotit.

Situaci můžeme nejlépe vnímat při pohledu ze západní části hradního jádra. Zde, tedy v prostoru nad západním pilířem, by mohla být do budoucna zřízena vyhlídková plošina, jelikož právě z tohoto místa se návštěvníkům otevírá panoramatický pohled na oba hradební okruhy.

14. Kumburk, 2003, pohled na parkánový ochoz - provizorní opravy. Navršení chybějícího zdiva nasucho kladenými kameny.

15. Kumburk, 2004, střední část parkánu po celkové opravě, za dřevěným zábradlím je naznačena předprseň hradby.

6.4 Zajištění plášťové hradby

V roce 2005 započala II. etapa statického zajištění plášťové hradby u západního pilíře horního hradu. Hlavním důvodem této opravy bylo statické zajištění vstupu do horního hradu. Ten se nachází přímo v úrovni koruny zbytku plášťové hradby, která slouží jako opěrná zeď dané terénní situaci. Nachází se mezi dvěma opěrnými pilíři. Levý je z velké části ze stejné stavební etapy jako samotná zeď, tedy z období kolem roku 1360. Pouze v horní partii je nově dozděný, bez zjevného provázání kamenů. Pravý pochází z mladší stavební etapy, kterou řadíme kolem roku 1400. V případě jejího zhroucení by došlo pravděpodobně k následnému sesuvu zeminy a tím k odříznutí jediné spojovací komunikace do horního hradu.

K jednotlivým krokům byla pořízena důkladná fotodokumentace, byly zaměřeny všechny nové skutečnosti zjištěné při nutném odstranění suťového kuželu. Jeho odkrytím se podařilo nalézt pevnou základovou spáru a dle dochovaných prvků založit zdivo nové. Jen tak je možné zamezit další degradaci zdiva pláště a zajistit tak bezpečný provoz pro návštěvníky hradu. Stávající stav vykazoval značnou míru eroze. Ta byla způsobená hlavně srážkovou vodou, jež si po průsaku terénními vrstvami a díky nepropustnosti skalnatého podloží hledala cestu ven skrz spáry rozpadající se zdi. Těsně nad horní úroveň suťového kužele se nacházel ve zdi dokonce vyplavený otvor, který procházel celou tloušťkou plášťové hradby. Další informace získané po odkrytí sutě se týkaly jednotlivých stavebních detailů a složení použitého materiálu. Jde především o zjištění dochovaných líců, čel a rohů zdiva, stavebních spár, provázání zdiva a všech dalších důležitých poznatků, na jejichž základě se může zodpovědně přistoupit k možným opravám. Tyto zjištěné informace by neměly být žádným způsobem zkreslovány, aby i do budoucna mohly vypovídat o stavebním vývoji a podobě hradu.

Základová spára byla nalezena v hloubce asi tří metrů od místa, kde suťový kužel přiléhal na obnažené jádro plášťové zdi. Zde se také podařilo zjistit podle několika dochovaných kamenů líc zdiva. Při odstraňování zeminy byl také postupně odhalen levý opěrný pilíř u něhož se podařilo zjistit oba líce zdiva. U pilíře se předpokládá základová spára ještě o několik metrů níž. Naznačuje to sklon stěny čedičového suku na němž stojí samotná zeď a hloubka pilíře. K celkovému odkrytí hmoty pilíře nedošlo. Tato operace by si jistě vyžádala větší terénní úpravy, tím však také zvýšené náklady na celkovou opravu i čas, potřebný ke zdárnému dokončení naplánované etapy oprav. V takovýchto situacích je vždy dobré rozmyslet rozsah celkových prací a reálnost jejich včasného dokončení, jelikož odkryté a neošetřené zdivo by za krátký časový úsek mohlo ztratit většinu své vypovídací schopnosti

nebo se zcela rozpadnout. Celková oprava pilíře tak může být například zapsána do seznamu předpokládaných prací a její realizace provedena až po zvážení důležitosti v kontextu s ostatními záchrannými akcemi v celém areálu hradu.

Od zjištěné základové spáry tak bylo doplněno jádro a líc plášťové hradby v celém jeho rozsahu. Struktura nově vyzděné líce zdiva by měla v co největší míře odpovídat stavební fázi z let 1360 - 70. Koruně zdiva byl ponechán nepravidelný tvar. Pilíř byl dozděn jen z části. Je zde prezentován jeho pravý i levý líc. Nepodařilo se však zjistit čelní hranu a tak zde spatřujeme obnažené jádro zdiva, které bylo pro svou velkou nesoudržnost přezděno. Po dokončení opravy tedy vidíme téměř ze sta procent zcela nové zdivo. Původních je jen pár kamenů těsně nad úrovní dnešního terénu.

Fotodokumentace z roku 2005 nám ukazuje celkovou situaci po dokončení záchranných prací. Pohledově se tato část vhodně zařazuje do celkového kontextu jednotlivých oprav. Pocit nedokončenosti, kterým působí obnažené jádro pilíře a také části zdiva, které jsou stále skryty pod terénem, v nás v určité míře vyvolávají představivost a fantazii. Tato emotivní složka vnímání hradní zříceniny by neměla být nikdy stavebním zásahem zcela potlačena.³²

Druhou důležitou složkou je samotné technické provedení opravy. Je zřejmé, že za erozi zdiva muže v tomto případě hlavně soustavné působení přírodních sil. Jak bylo uvedeno výše, problém způsobila ve velké míře srážková voda. Proto se mělo přistoupit k určitým zásahům, které by toto působení vyloučily nebo alespoň do určité míry zmírnily. Ve spodní části plášťové zdi mohly být ponechány drenážní otvory, kterými by nahromaděná voda z rubu zdiva mohla částečně odtékat. Toto řešení však nemusí přinést zdárný výsledek, jelikož záleží na propustnosti terénních vrstev, které samotná zeď podpírá. Pro správný účinek by musela být vytěžena zemina na rubu plášťové hradby a poté nahrazena porézním materiálem. Tím by se odvod srážkové vody značně podpořil. Zásah je ovšem poměrně technicky složitý a vyžadoval by přítomnost archeologa. Navíc by byl vůči drobným dochovaným reliktním zdiva poměrně nebezpečný až destruktivní. V tomto případě se problém s odvodem vody vyřešil částečnou propustností spár mezi kameny zdiva. Velice důležitá je otázka výběru správné malty, která by nejlépe vyhovovala danému fyzikálnímu požadavku. Na fotografii pořízené po delším časovém odstupu je zřetelně vidět jak voda, protékající skrz zdivo, na sebe navazuje volné vápno. To se pak druhotně usazuje na čelní

³² Miloš SUCHOMEL: Několik poznámek k zachování autentičnosti architektonických torz, in: Zříceniny historických staveb a jejich obnova, příloha časopisu Zprávy památkové péče 58, Praha 1998, 7-10.

ploše plášťové zdi a vytváří téměř souvislý bílý povlak. Dochází zde k podobnému efektu jako v krasových jeskyních. Na některých kamenech můžeme sledovat až několik milimetrů silnou krustu vápence. To sebou nese samozřejmě nežádoucí vizuální efekt. V ideálním případě by se voda měla odvést takovým způsobem, aby nenarušovala statiku ani pohledová kritéria spojená například s otvory drenáží, žlaby, chrliči atd. Možností jak toto vyřešit je jistě vícero a proto se tento problém měl stát součástí odborné diskuse před započítím vlastních prací.

16. Kumburk, 2004, stav před rekonstrukcí plášťové zdi.

17. Kumburk, 2005, pilíř a část plášťové zdi po rekonstrukci.

18. Kumburk, 2012, viditelné stopy po výluhu vápna průsakem vody.

19. Kumburk, malta již po několika letech ztrácí soudržnost.

6.5 Izolace jádra hradu

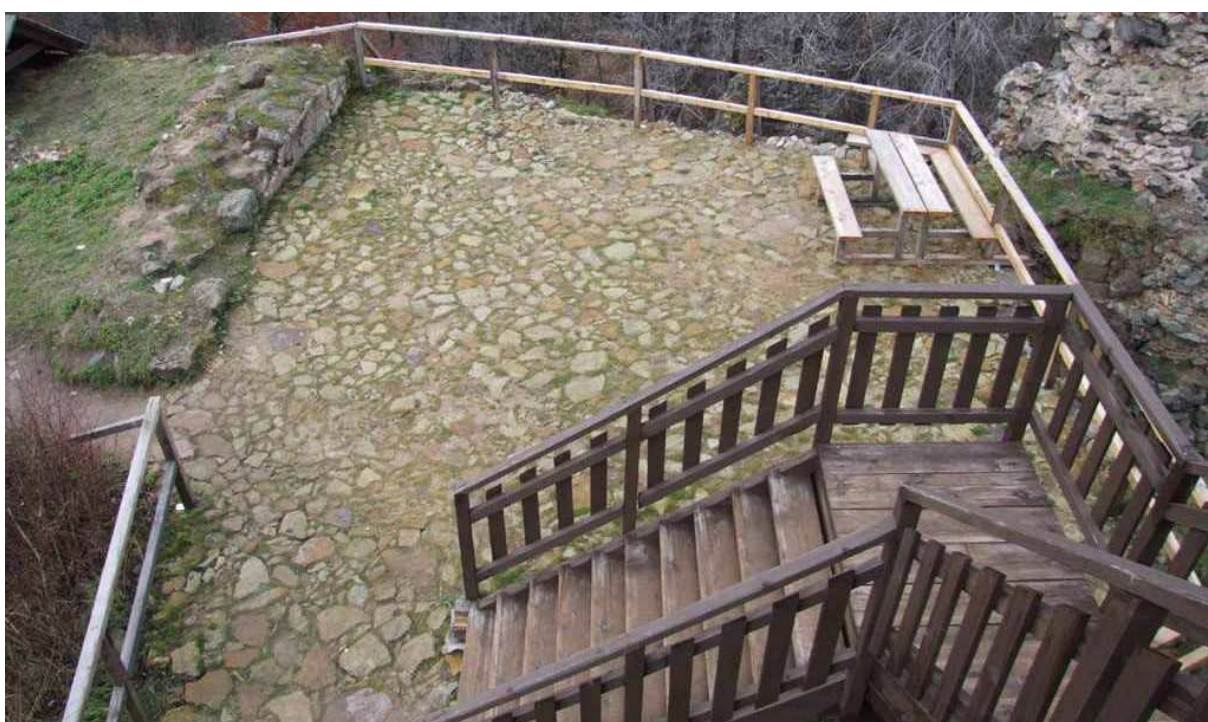
V roce 2005 probíhaly práce na izolaci horního hradu. Hlavním cílem záchranných prací bylo zamezit prosakování srážkové vody do terénních vrstev, odkud následně prostupovala do klenby a prostoru velkého sklepení. Tato akce cíleně navazovala na předchozí záchranné práce, které se věnovaly především statickému zajištění sklepních prostor. Prosakující voda v průběhu času skutečně napáchala nemalé škody. Jednalo se především o částečně zřícenou čelní zeď klenby velkého sklepa. Postupné destrukci byly vystaveny i další stavební části prostoru suterénu.

Tento způsob zábrany proti vnikání vlhkosti je v poslední době velmi populární a nutno říci, že při dodržení správného technologického provedení je velmi účinný. V místech položení izolace se dodnes nachází velká betonová deska, která zde byla zbudována Klubem československých turistů v meziválečné době. Bylo rozhodnuto o jejím zachování. Před vlastním položením nové jílové vrstvy bylo potřeba terén celkově vyspádovat směrem k místu, kudy by srážková voda mohla nejlépe odtékat a nezpůsobovala by následnou erozi hradního jádra. Na takto upravený povrch byla položena geotextilie na kterou byla posléze navržena jílová vrstva v dostatečné tloušťce. Je totiž žádoucí, aby pokud možno nikdy nedošlo k celkovému vyschnutí její hmoty a tím k vytvoření prasklin, skrz které by mohla znovu pronikat voda. Vrstva jílu by proto měla dosahovat několika desítek centimetrů. Po navržení dostatečného množství jílu byla vrchní strana opět zakryta geotextilií. Tím by mělo dojít k větší soudržnosti a prodloužení životnosti jílové vrstvy. Musel být vyřešen i technický problém při udusávání jednotlivých vrstev. Vzhledem k možné labilitě níže položených kleneb nebylo možné použít strojní vibrační techniku. K tomuto účelu bylo vyrobené jednoduché dřevěné beranidlo. Velice důležité je zpracování horní krycí vrstvy, která by měla být co nejméně propustná pro srážkovou vodu. Vzhledem k tomu, že jde o frekventované místo, kam zamíří kroky téměř každého návštěvníka hradu, bylo rozhodnuto vydláždit celkovou plochu pískovcovými kameny nepravidelného tvaru. Spáry byly zasypány zeminou a pečlivě zatravněny. Takto upravený povrch by měl spolehlivě odolávat nepřízní počasí i návštěvnickému provozu.³³

³³ Václav GIRSA: K problematice zastřešení torzální architektury, in: Zříceniny historických staveb a jejich obnova, příloha časopisu Zprávy památkové péče 58, Praha 1998, 70-77.

20. Kumburk, 2005, izolace hradního jádra, jílová vrstva a položení geotextýlie.

21. Kumburk, 2005, položení pískovcové dlažby v úrovni přízemí hradního paláce.

6.6 Opravy 1., 2. a 4. brány

V roce 2006 se přistoupilo k opravám 1. 2. a 4. brány. Práce se zaměřily především na zajištění nebezpečných převisů a celkovou konsolidaci uvolněného zdiva. Při opravě druhé brány se vycházelo ze záchranného archeologického průzkumu, který byl v tomto případě opodstatněný a přinesl důležité informace o její stavební podobě.³⁴

Ze všech bran vykazovala nejtěžší havarijní stav 1. brána. Práce se proto soustředily nejprve na tento prostor. Je dobré si připomenout, že výtrž zdiva lahvovitého tvaru, kterou zde nacházíme, byla způsobena nejspíše výbuchem střelného prachu v roce 1658. Hrad byl v té době na přímý rozkaz císaře Leopolda I. záměrně poničen. V takovémto případě se destrukce zdiva stává důležitým historickým dokladem a mělo by se pokud možno dbát na jeho částečném zachování. V tomto konkrétním případě cítíme jakýsi paradox, kdy opravou zdiva znehodnocujeme historický pramen, ale v případě jeho ponechání riskujeme daleko větší ztrátu v podobě pravděpodobného zániku celého bloku zdiva, který daný pramen představuje. Výtrž proto nebyla spravena v celém svém rozsahu, ale pouze do té míry, aby byla zajištěna statika zbylých relikтів zdiva. Tím byla také zvýšena bezpečnost průchodu pro návštěvníky hradu. V reliktu čelní zdi se nachází střílnové okno. Zde byly provedeny dílčí opravy týkající se především vnitřní špalety a části záklenku. Z vnější strany byl dozděn poškozený parapet. Důležitým dochovaným stavebním prvkem je část brány, kde spatřujeme náznak paty klenby. Z úhlu jejího postavení se dá s jistou mírou pravděpodobnosti odvodit celková výška i rozteč klenby a rekonstruovat tak její pravděpodobnou podobu.³⁵ Rozteč klenby je v tomto případě známá, jelikož se zachovaly oba vnitřní líce hradní brány. Na ní v obou směrech navazuje hradba, kde se hned za levým pilířem nachází pozůstatek šterbinové střílny. V době opravy ztratila střílna již velkou část vypovídací hodnoty vzhledem k nekontrolovanému pohybu návštěvníků po koruně hradby. Tím došlo k jejímu celkovému narušení. Dle dochovaných částí byla náznakově rekonstruována.

Prostor vpravo za první bránou při hradební zdi je označován jako strážnice. Jedná se pravděpodobně o poslední stavební fázi z počátku 16. století. Při opravách brány zde souběžně došlo ke zpevnění určitých partií liců zdiva. Z celkové dochované situace první brány je zřejmé, že zde byli dva vchody. Hlavní brána a menší branka pouze pro pěší. Pilíř, který tyto dva vchody odděloval, byl o něco nadezděn, aby návštěvník hradu mohl lépe

³⁴ Petr HARTMAN / Jan PROSTŘEDNÍK: Výsledky záchranného archeologického výzkumu na hradě Kumburku v roce 2006, in: Z Českého ráje a podkrkonoší 20, Semily 2007, 66-70.

³⁵ http://www.kumburk.cz/Kumburk/badatel_02.htm, vyhledáno 21.6.2012

vnímat tehdejší komunikační situaci. Po opravách byly koruny zdí a další vodorovné plochy pokryty travním drnem.

Opravě druhé brány předcházela záchranný archeologický výzkum. Brána je součástí složitější stavební situace. Její levý pilíř navazuje svojí hmotou na okrouhlou věž zvanou Panenská. Ta se v minulosti vzhledem k špatné základové situaci částečně zřítla. Právě pod těmito sutinami se daly očekávat důležité informace, které by vedly k exaktním poznatkům o podobě brány a základové situaci jižní strany věže. Důležitým nálezem byl vnitřní líc pilíře brány, který byl při záchranných pracích náznakově vyzděn do výšky asi jednoho metru. Tato úprava pomáhá návštěvníkovi lépe přiblížit velikost brány, ale zároveň podněcuje jeho představivost. Dalším důležitým nálezem byl základ tarasní zídky. Z její podstaty se zachovaly pouze tři řádky zdiva, které však prozradily její půdorys. Ta byla vybudována pro lepší stabilitu věže s ohledem na její velmi labilní založení na příkré skále. Vzhledem k havarijní situaci, jež se týká statiky věže, bylo rozhodnuto o nadezdění tarasní zídky až k úrovni dochovaného zdiva věže. Zde se bude moci navázat další stavební fází, ve které dojde k finálnímu zajištění okrouhlé věže. V neposlední řadě muselo dojít k částečnému doplnění skalního masivu, který je tvořen svislými čedičovými sloupci.

Práce si vyžádaly velké množství stavebního materiálu a celkový objem nového zdiva je proti výchozí situaci poměrně značný. K největšímu nárůstu hmoty došlo při nadezdění tarasní zídky. V jejím místě se před opravou nacházel pouze zarostlý terén. Pohledově se situace výrazně změnila, ale svým provedením nevyvolává u laického návštěvníka nežádoucí emoce. Znovu by se dalo zopakovat, že práce přispěly velkou měrou především k statickému zajištění dochovaných konstrukcí s ohledem na vypovídací hodnotu zříceniny a její emotivní působení.

U čtvrté brány došlo pouze k lokálnímu podezdění levého pilíře.

22. Kumburk, 1997, první brána, převis zdiva v hradební zdi.

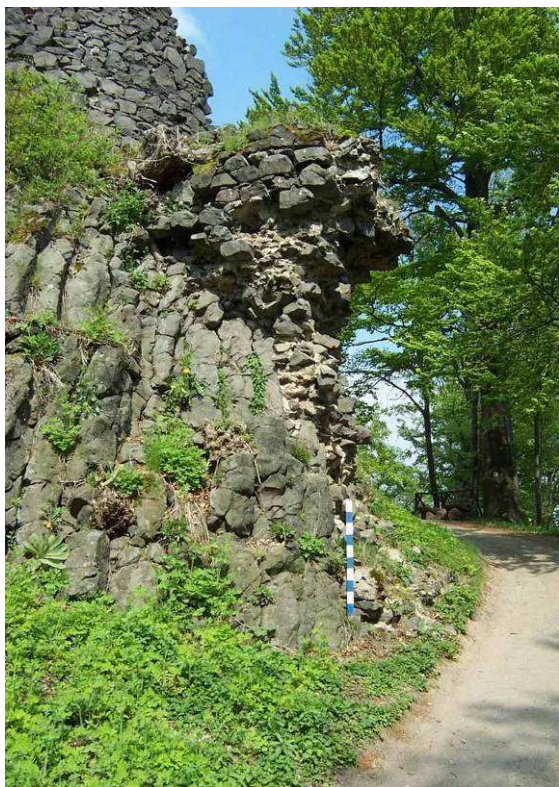
23. Kumburk, 1997, první brána, lahvovitá výtrž zdiva.

24. Kumburk, 2006, stav po celkové opravě prostoru 1. brány.

25. Kumburk, 2012, levý pilíř první brány, nasazení klenby.

26. Kumburk, 2004, levý pilíř II. brány před opravou.

27. Kumburk, 2006, levý pilíř II. brány po celkové rekonstrukci.

28. Kumburk, 2012, pravý pilíř II. brány.

6.7 Oprava Panenské věže.

Panenská věž byla součástí hradebního okruhu ze stavební etapy mezi léty 1360 a 1370. Nachází se nad dnešní druhou branou, která však ve své době fungovala jako první. Byla zřejmě využívána jako strážní věž nebo-li hláska.³⁶ Do dnešních dnů se zachovalo pouze její torzo. Podle dochovaného náběhu klenby, který zřejmě odpovídá úrovni podlahy přízemí, je pravděpodobné, že její původní koruna musela být řádově o několik metrů výše. Po většinu doby své existence se věž potýkala s vážnými statickými problémy, které byly dány složitou základovou situací. Je totiž postavena ve velmi šikmém terénu, který je tvořen čedičovou skálou s tzv. sloupcovou odlučností. Východní pata věže se proto nachází o celých šest metrů níže, než západní. Větší část své hmoty ztratila věž v průběhu 19. století, kdy se její východní část zřítila. Tvar zbylého torza věže odpovídá kónicky se zužujícímu válci. Zjednodušeně by se dalo říci, že spodní část věže je zřícená. Ta však sloužila především jako podpěrný pilíř z jihu a svým objemem pouze obezdívala skálu. U této části nemůžeme předpokládat žádné vnitřní prostory. Na fotkách před rekonstrukcí zde jasně vidíme obnažené vertikální čedičové sloupce. Nad tímto úsekem je částečně viditelný interiér, pravděpodobně sklepní prostory, které sloužily jako vězení. Po částečném zřícení věže se nám tato část ukazuje jakoby v podélném řezu a tudíž můžeme dobře vnímat technologickou stránku její stavby. Nejdůležitějším problémem se tedy ukazuje statické zajištění dochované horní části. Zajištění má jistě vícero řešení ale pravděpodobně nejméně nákladné by bylo pokusit se staticky zajistit pouze dochovanou část horní věže. Tento zásah by se věnoval především řešení stability zbytku věže. Zdivo by bylo opraveno a ošetřeno dle zaběhlé metodiky prací zdejšího občanského sdružení.

Po záchranném archeologickém průzkumu v prostoru za pilířem druhé brány při jižní patě Panenské věže bylo odkryto několik důležitých stavebních informací. Došlo nejen k zpřesnění základové situace druhé brány, ale byly objeveny i základy tzv. tarasní zídky. Ta se většinou své hmoty opírala o čedičovou skálu a v prostoru do příhrádku vytvářela pravoúhlé nároží. Právě nález této situace zřejmě ovlivnil myšlenku na možnost poměrně rozsáhlé rekonstrukce spodní části věže. Míra její věrohodnosti je přinejmenším diskutabilní. Z dostupných informací jasně nevyplývá, jaké byly celkové rozměry tarasní zdi, jaký byl sklon stěn, jaká byla její výška a v neposlední řadě druh použitého materiálu i jeho tvarosloví. Bez předchozí realizace zídky by dále bylo problematické provést následnou rekonstrukci jižní části zřícené věže. Ta se soustředila na celkové dozdění obvodu a úplné zalícování čela

³⁶ DURDÍK (pozn. 4) 91-92.

pláště. Ani v tomto případě však nově vyzdžené části věže nemusí s velkou pravděpodobností odpovídat původním tvarům. Věž totiž nemá pravidelný kruhový půdorys, jelikož její tvar byl do značné míry formován základovou situací a nutností obezdivat některé nepravidelnosti skalní stěny, která se vlivem eroze stále mění. Otázkou tedy zůstává, zda po záchranném archeologickém průzkumu, při kterém byly objeveny tři řádky zdiva domnělé tarasní zídky, se mělo přistoupit k takto rozsáhlé rekonstrukci. Samotné torzo věže vykazovalo velké množství statických poruch, jejichž řešení se stalo neodkladným. Nejenže hrozilo celkové zhroucení zbylého torza, ale vzhledem k tomu, že se torzo nachází přímo nad přístupovou cestou, ohrožovalo tak bezprostředně návštěvníky hradu. Byla zpracována projektová dokumentace, kterou schválili místní příslušné orgány, včetně posouzení pracovníka Národního památkového ústavu.

Práce začaly zpevněním skalního podloží. Celý předpokládaný prostor pro založení nového zdiva rekonstrukce byl pečlivě vyčištěn. Některé narušené části skály bylo nutno odstranit. Kruhový tvar dozdivky byl vyměřen dle stávajícího zdiva, aby co možná nejvíce odpovídal předpokládanému tvaru věže. Vyzdivky byly provedeny s lícováním ve stejném provedení jako stávající čedičové zdivo, jenž tvoří charakteristické řádkování. K průběžnému drobnému klínování zdiva se používají menší čedičové kameny tzv. šibry. Pro dostupnost při opravách bylo použito dvojího lešení. Jedno klasické trubkové konstrukce a druhé dřevěné. Právě při konstrukci dřevěného lešení byla použita technologie používaná ve středověku, kdy příčné prvky byly zazdivány v průběhu prací do tloušťky zdiva. Po skončení stavebních prací pak byly tyto prvky odřezány a ponechány v síle zdi. Jižní část věže tak byla nově vyzdžena do výšky zhruba šesti metrů. Interiér věže byl částečně upraven. Vzniklo zde nové dno, pod kterým se však stále nacházejí dochované terénní vrstvy. Na ně byla položena geotextilie a navršena silnější vrstva jílu, která by měla zabraňovat prosakování dešťové vody za vnitřní líce dozdivek. Poslední vrstvou stávajícího dna věže je vrstva zeminy, která je důsledně zatravněna. Takto vzniklé dno se díky svému otevření do volné přírody stává jakousi jímkou na vodu, a proto bylo nutné zavést do terénních vrstev drenážní hadici, která dále prostupuje celou šíří zdiva a ústí do pískovcového chrliče. Všechny nově vzniklé koruny zdiva byly zatravněny. Vzhledem ke skutečnosti, že při okrajích bývá travní drn částečně odplavován a dochází zde k rychlé ztrátě vlhkosti při dlouhotrvajícím suchu, bylo rozhodnuto, že na tyto místa budou vysazeny suchomilné skalničky s přihlédnutím na druhovou biodiverzitu této lokality.

Druhá fáze oprav byla provedena v roce 2007. Zaměřila se na dochovanou horní část věže. Na rozdíl od první etapy, která svojí povahou odpovídala spíše náznakové rekonstrukci

s minimální účastí autentického zdiva, by se v této fázi mělo přistupovat k opravě dochované části velmi zodpovědně. Vzhledem k zamýšlenému vyzdění poměrně rozsáhlé vnější horizontální kaverny, zhruba v místech, kde věž navazuje svojí hmotou na parkán, by kromě běžné fotodokumentace mělo být použito i fotogrammetrického zaměření. Při opravách byly rekonstruovány zjištěné odskoky, tzv. terásky. Dále došlo k různým lokálním vyzdívám jak vnitřního, tak i vnějšího líce zdiva. Koruně věže byl ponechán torzální charakter. Byla vyzděná jen do té míry, aby se zde lépe mohl uchytit travní porost a suchomilné rostliny. K tomuto účelu zde byly umístěny kamenné mělké misky opatřené odvodněním. Těleso věže bylo celkově přespárováno. Větší spáry doplněny drobnějšími kameny. Byly zachovány všechny důležité informace, které by mohly vést k lepšímu pochopení stavebního vývoje věže. V interiéru se dochovaly otvory po trámech pravděpodobného stropu suterénu věže. Při opravách se využilo dobrého přístupu k tomuto místu a byly zde druhotně osazeny dva trámy jako náznak zaniklé stavební situace. Jako velmi cenný stavební prvek se dochovalo torzo malé klenby v nejvyšší části věže. Část klenby byla pečlivě zajištěna a celkově přespárována. Po dokončení všech oprav je dochovaná část věže dobře staticky zajištěna. Otázkou ovšem zůstává, zda oprava byla nutná v celém svém rozsahu. Po zkušenostech načerpaných z odborných článků a s přihlédnutím k metodice oprav hradních zřícenin by se mohlo zdát, že pouhé zajištění dochované části věže by bylo dostatečné. Přednost však dostalo komplexnější, ale zároveň méně věrohodé řešení, kdy byla nově dostavěna téměř celá spodní část věže s tarasní zdí. Celý projekt byl schválen pracovníkem Národního památkového ústavu.

29. Kumburk, 2005, Panenská věž, pohled od východu.

30. Kumburk, 2006, Panenská věž, oprava jižní části věže.

31. Kumburk, 2007, Panenská věž, konsolidace zdiva v horní části věže.

6.8 Statické zajištění – vnitřní hradební okruh.

V roce 2008 se přistoupilo k I. etapě oprav jejichž cílem bylo statické zajištění a celkové doplnění vnějšího líce vnitřního hradebního okruhu. Vzhledem k předpokládané časové náročnosti tohoto úkolu byly práce raději rozděleny do tří samostatných etap. Dokončení prací se tedy předpokládalo v roce 2010. Stavba hradby spadá do let 1360 až 1370 stejně jako Panenská věž, která je jeho součástí. Její opravě byly věnovány předešlé dva roky. Dle dochovaných stavebních prvků na koruně hradební zdi se dá předpokládat, že část této hradby sloužila jako parkánová zeď.³⁷ Jde o přibližně dvacetimetrový úsek západně od věže, odkud mohl být nejlépe kontrolovaný a bráněný přístup k tehdejší první bráně. Práce začaly právě na tomto úseku.

Celá zeď je založena na čedičové skále, která dále strmě klesá do hradebního příkopu. Dnešní výškový rozdíl mezi základovou spárou a přiléhajícím suťovým kuzelem se pohybuje okolo pěti až šesti metrů. Bylo nutné vyřešit poměrně složitou dostupnost k opravovaným částem zdiva. Lešení se proto zakládalo v různých úrovních a jeho konstrukce se musela přizpůsobit povaze okolního terénu. Ke kotvení byly použity i ocelové hmoždinky vrtané přímo do masivu skály. Nejprve došlo k obhlédnutí dochovaného zdiva a konsolidaci zvětralých čedičových sloupců. Ty byly buďto zcela odstraněny nebo vyzděny cementovou maltou. Hlavním důvodem těchto úprav je celkové zpevnění a zamezení zatékání srážkové vody. Teprve poté se mohlo přistoupit k vlastní opravě jádra a čela hradby. Zdivo má převážně charakter řádků z lomového kamene. Při jeho doplňování by se měl spáropis nových vyzdívek co nejvíce přiblížit původním zachovaným částem. Oprava si neklade za cíl možnost druhotného rozlišení původního a nového zdiva. V úmyslu je doplnit jádro a líc v celém jeho rozsahu od základové spáry až po dochovanou korunu zdiva, která bude ještě o něco navýšena tak, aby vytvořila částečnou bariéru pro návštěvníka v prostoru nad touto hradbou.

Vnější líc hradby byl přesněji zjištěn při záchranném archeologickém průzkumu. Sonda se zaměřila na prostor, kde se hradební zeď napojuje svou dochovanou hmotou na Panenskou věž. Po částečném navýšení koruny hradby, především v místech, kde se zachovalo jen pár řádků zdiva, byly všechny horizontální plochy pokryty geotextílií a následně opatřeny travním drnem a osety suchomilnými rostlinami. Horizontu koruny byl ponechán částečně nepravidelný charakter, aby byl podpořen torzální vzhled. Nakonec byla volně kladenými kameny zvýrazněna předprseň parkánového ochozu. Dle mého názoru byla oprava provedena se vší pečlivostí a splnila svůj základní požadavek na celkové statické

³⁷ DURDÍK (pozn. 4) 512-513.

zajištění. Její někdejší torzální stav už dnes připomíná jen nepravidelné dozdnění koruny. Vnější líc byl nahrazen v plném rozsahu a tím hradba pozbyla mnoho ze své někdejší malebnosti.

32. Kumburk, 2004, pohled na parkánovou hradbu od západu.

33. Kumburk, 2008, I. etapa oprav parkánové zdi.

34. Kumburk, 2009, II. etapa oprav parkánové zdi.

6.9 Současné záchranné aktivity

Rok 2011 je stále ve znamení oprav na vnitřním hradebním okruhu. Po opravě Panenské věže a přilehlé parkánové zdi se současné práce zaměřily na navazující objekt. Jde pravděpodobně o strážnici ze třetí stavební etapy odpovídající létům 1360 až 1370. Hmota objektu je vysunuta do prudkého svahu nad okružní příkop. Stejně jako u předchozích oprav zde půjde především o statické zajištění dochovaných částí stavby a následné doplnění líců zdiva.

K činnosti sdružení neodmyslitelně patří pravidelné údržbové práce. V zimě jsou prováděny pravidelné kontroly, které jsou podle potřeby spojeny s odklizením sněhu z dřevěných konstrukcí. Je udržována také plocha vyhlídkové konstrukce. Musíme mít na paměti, že i v zimě se na hrad vydává nemalé množství turistů a je třeba dbát o jejich bezpečnost. K dalším pravidelným pracím patří každoroční jarní úklid. Jedná se především o shrabování spadlého listí a větví, sběr nahromaděných odpadků a odklizení uvolněných kamenů z přístupových cest. Téměř celou sezónu se pak pracuje na odstraňování náletových dřevin a údržbě zatravněných ploch. Dále je třeba pravidelně kontrolovat kvalitu zábradlí a průběžně jej udržovat v dobrém stavu. Jde především o zábradlí kolem horního hradu, kde hrozí nebezpečí pádu z výšky. V průběhu sezóny je z areálu hradu zajištěn pravidelný odvoz odpadků, které jsou sváženy na určené svozové místo v obci Syřenov. V průběhu celého roku jsou také prováděny udržovací práce na přístupové cestě k hradu. Ke všem aktivitám můžeme přičíst ještě drobné opravy zdiva po zimním období, kdy dochází k jeho rozpadu vlivem zatékání a mrazu.

Mezi nejdůležitější kulturní akce, které probíhají v areálu hradu je tzv. Kumburské svítání. První ročník se uskutečnil v roce 2004. Jde o jednodenní akci, na které můžeme obdivovat rozličné kulturní výkony. Program je vždy uzpůsoben všem věkovým kategoriím. Pro vystupování jednotlivých aktérů bylo v hradním příkopu vybudováno dřevěné jeviště. Tyto akce by mohli podpořit zvýšený zájem o hradní turistiku a v nejmladších návštěvnících pěstovat zájem o naše památky. Pokud má být zachována kontinuita péče o hrad Kumburk je dobré nenásilnou formou seznamovat širokou veřejnost s touto problematikou.

35. Kumburk, 2012, záchranné práce na vnitřním hradebním okruhu.

36. Kumburk, 2011, dřevěná plošina v prostoru hradního valu.

7 Záchranný archeologický průzkum

7.1 Průzkum roce 2006

V rámci záchranných prací, které probíhaly na hradě Kumburk, bylo nutno v některých případech přikročit k odkrytí nahromaděné zeminy nebo suťových kuželů. Tyto časem vzniklé nánosy mohou bránit v dobrém přístupu k rozpadlým konstrukcím zdiva nebo svojí hmotou zakrývají dochované základové situace. Jejich odkrývání by mělo být provedeno v rámci záchranného archeologického výzkumu.³⁸ V roce 2006 proběhly tyto výzkumy na čtyřech lokalitách. První tzv. sonda byla soustředěna do prostoru pod Panenskou věží, za severním pilířem druhé brány. Předcházela tak plánovaným konzervačním pracím. Byly odkryty základy tarasní zídky, jež byla patrně ze statických důvodů vezdžena do nároží mezi pilíř a věž. Při průzkumu se podařilo lokalizovat východní líc pilíře brány. Tyto informace byly poté využity k věrohodnému a pouze částečnému doplnění zdiva a konzervaci zbylých konstrukcí.

Sonda číslo 2 se zaměřila na blízký prostor u jižního pilíře 2. brány. Jejím záměrem bylo odhalit korunu zdiva hradby příhrádku mezi druhou a třetí bránou. Byl objeven relikt zdiva, u něhož se však nedochoval žádný z líců. Zachovalo se pouze jeho jádro, které bylo tvořeno čedičovými a pískovcovými kvádry. Hradba byla k bráně pouze přizdžena na spáru bez zjevného provázání.

K nejrozsáhlejšímu záchrannému průzkumu se přikročilo v prostorách první brány, přesněji za jižním pilířem, označeno sondou 3. Zde nejprve došlo k částečnému odkrytí půdorysu zděného objektu při sbírání kamene na konzervaci výtrže v přilehlé hradební zdi. Právě nutnost porušit zčásti historický terén při sanačních a konzervačních pracích vedla k tomuto průzkumu. Stratigrafická situace potvrdila, že k zániku objektu došlo jednorázově. To by potvrdzovalo fakt, že v těchto místech zřejmě vybuchla nálož prachu při řízené destrukci v polovině sedmnáctého století. K průzkumu se přistoupilo také z toho důvodu, že v případech, kdy došlo v minulosti k demolici jednorázově, mohou historické vrstvy obsahovat důležité informace a mobilní relikty z doby její zkázy. Šlo zde také o snahu předejít možným nelegálním výkopům. Odkryté základy v průběhu prací potvrdili existenci zděné místnosti, k níž přiléhal ještě další prostor lehčí konstrukce. Zděná místnost o rozměrech 5 x 9 m byla umístěná do rohu mezi první bránu a hradební zeď. Ta byla společná z jihu oběma stavením. Vchody byly samostatné ze severu, z přístupové cesty na

³⁸ HARTMAN / PROSTŘEDNÍK (pozn. 32) 63-87.

hrad. Důležitým nálezem se stal podstavec pro dvouprostorové topeniště v jihovýchodním rohu zděné místnosti. Ten částečně prostupoval skrze příčku i do druhé místnosti. Ve vyzděné místnosti byly na tomto nástavci zřejmě postavena kachlová kamna. Tomu odpovídá nález 25 keramických kachlů, pocházejících s jistotou z těchto kamen. V druhé místnosti se na tomto podstavci nacházelo otevřené ohniště, které mohlo sloužit při provozu černé kuchyně. Tato domněnka je podporována i umístěním malého okna či střílny v hradební zdi, jež bylo součástí této domnělé kuchyně a mohlo sloužit k odvětrání kouře. Neméně zajímavým nálezem je otisk boku dřevěné lavice v omítce zděné místnosti. V lité maltové podlaze se zachovaly otisky sloupků nesoucí její konstrukci.

Poslední průzkum roku 2006 označen jako sonda 4 byl situován do interiéru Panenské věže, iniciován navazujícími pracemi při konzervaci zdiva vnitřního líce. Došlo k odtěžení destrukční vrstvy, ale jen do té hloubky, kterou si vyžádaly následné stavební úpravy spojené se statickým zabezpečením jižní části věže. Nejníže usazené vrstvy o mocnosti více jak 1 metr byly ponechány na svém místě. Při těchto pracích došlo k unikátnímu nálezu v rozpadlé části východního vnitřního líce věže. Byla objevena železná pouta i se spojovacím řetězem. Na volném konci řetězu se nachází kotva, která byla původně zazděna do líce zdiva. Po dokončení průzkumu byl terén interiéru věže překryt geotextilií, částečně zasypán vodě prostupným materiálem a překryt hrubou dlažbou. Pro odvod dešťové vody byl pod touto vrstvou vyveden trativod, jenž byl umístěn do nově vyzděné části věže.

7.2 Průzkum roce 2008

K další sérii záchranných průzkumů došlo v roce 2008.³⁹ Jednalo se o průzkum jihozápadní části vnitřního obranného kruhu, jehož část s velkou pravděpodobností sloužila jako parkán. Jedná se o dvacetimetrový úsek, který od východu přiléhá k Panenské věži. Zde byly postupně odkryty tři sondy. Největšího rozsahu byla sonda v místech, kde se hradba potkává s věží. Byla odkryta koruna parkánové zdi. K ní byla přizděna na spáru další zeď. Takto vzniklý blok zdiva sloužil jako základ pro stavbu severní části Panenské věže. Tento výzkum v podstatě doplnil informace z roku 2006, které ozřejmily způsob založení zdiva věže od jihu. Další dvě sondy pak ozřejmily půdorys parkánové zdi a předprvní zídky.

³⁹ Jan PROSTŘEDNÍK / Tomáš ŠIMŮNEK: Hrad Kumburk, Nová Paka 2010, 11-27.

37. Kumburk, 2006, strážnice, záchranný archeologický průzkum u I. brány.

38. Kumburk, 2006, strážnice, odhalená středověká omítka s otiskem dřevěné lavice.

39. Kumburk, 2006, odhalený základ tarasní zídky při patě Panenské věže.

40. Kumburk, 2006, dno Panenské věže, drenážní práce.

41. Kumburk, 2008, odhalení koruny parkánové zdi.

42. Kumburk, 2008, základová situace horní části Panenské věže.

43. Kumburk, 2008, pohled shora na prostor ochozu kolem Panenské věže.

7.3 Zánik historických omítek v prostoru strážnice u I. brány.

Jak již bylo výše popsáno, proběhl v prostoru strážnice v roce 2006 záchranný archeologický průzkum. Důvodem k jeho provedení byly nově obnažené relikty zdiva při povrchovém sběru materiálu. Dalším důvodem byly plánované konzervační práce, které si vyžádaly zásah pod stávající úroveň historických terénů. V průběhu prací se rozhodlo o celkovém vytěžení výplně objektu a to vzhledem k jeho stávajícímu narušení a možnému potenciálnímu poškození při nelegálních výkopech. Jedním z důležitých nálezů byla konstrukce topeniště. Z jeho stavby vyplynulo, že v prostoru strážnice se k vytápění používaly kachlová kamna. Zídka topeniště procházela skrz kamennou příčku do navazující místnosti a zde mohla sloužit jako otevřené topeniště. Kachlová kamna byla tedy vytápěna z vedlejší místnosti. Tomu odpovídal i stav nalezené interiérové omítky. Její povrch byl líčen vápnem, což by vzhledem k tehdejší stavební praxi odpovídalo bezkouřové místnosti. V omítce se navíc zachoval čitelný otisk dřevěné lavice, která zřejmě obíhala prostor této světnice. Na hradě Kumburk se až do tohoto nálezu nedochovaly žádné omítky. Z tohoto důvodu byl tento archeologický průzkum a jeho výsledky skutečně velkým přínosem jak pro odbornou veřejnost, tak i pro návštěvníky hradu. Celková nálezová situace byla publikována v odborných časopisech i v regionálním tisku. Všechny zainteresované strany byly na tento nález patřičně hrdé. Jak je tedy možné, že po skončení archeologického výzkumu nebyly obnažené relikty zdiva a omítek řádně zakonzervovány? Omítka, konstrukce topeniště a další relikty zdiva byly z větší části ponechány na povětrí bez jakékoliv ochrany. Tomu odpovídá dnešní stav. Omítka po šesti letech téměř zmizela, její hmotná substance nemohla odvolávat velkým výkyvům teplot, vlhkosti i dalším nežádoucím vlivům a její destrukce se stala neodvratnou. Stejně tak je dnes ve velkém stadiu zborcení i někdejší konstrukce topeniště. Zde je namístě ocitovat pár vět z odborné literatury. *„Nejen pozůstatky různě zdobených omítek, ale i zbytky běžných starších omítek, nezdobených, jsou tak významnou součástí stavební památky, že jejich opravu a konzervaci by měli zajišťovat kvalitní restaurátoři nebo alespoň pracovníci zkušenými restaurátory zaškolení a kontrolování.“*⁴⁰ V tomto případě vyzněly metodologické rady naprázdno.

⁴⁰ Alfréd SCHUBERT: Opravy hradů, městských hradeb a jiných neúplně dochovaných staveb, in: Zříceniny historických staveb a jejich obnova, příloha časopisu Zprávy památkové péče 58, Praha 1998, 48.

44. Kumburk, 2006, vlevo vidíme část konstrukce kachlových kamen, červená linie nám označuje vrchní část první řádky zdiva nad vytěžením terénem.

45. Kumburk, 2012, stav konstrukce kachlových kamen a omítky po šesti letech bez příčné konzervace.

8 Srovnání Kumburku s hrady Orlík nad Humpolcem a Zlenice

8.1 Hrad Orlík nad Humpolcem

Hrad Orlík nad Humpolcem je svým založením o něco mladší než Kumburk. Byl vystavěn pravděpodobně v poslední třetině 14. století. První písemná zpráva, která dokládá jeho založení, je až z roku 1399, kdy si jeho vlastník Jindřich z Dubé poprvé píše s predikátem na v Humpolci. Konkrétní zmínku o existenci hradu však nalézáme až ve zprávách z roku 1404, kdy byl obléhán a následně dobyt Jindřichem z Rožmberka. Dovolím si přeskočit průběžnou genealogii následných majitelů hradu a zaměřím se na jeho samotný charakter a základní vývojové fáze.

Stejně jako Kumburk, je Orlík typ výšinného hradu založený na temeni kopce, který se vypíná do výše 645 m n. m. Oproti Kumburku, kde tvar odpovídá komolému jehlanu a kde čedičový suk na jeho vrcholu dovolil pouze stísněnou výstavbu hradního jádra, plocha pro výstavbu hradu Orlíku byla několikanásobně větší. Na obou hradech došlo v první fázi k výstavbě menšího hradního jádra a teprve později byl rozšiřován dle finančních možností nových majitelů. Charakter těchto dostaveb se řídil nejen fortifikačními nároky, ale především snahou rozšíření prostoru pro pohodlnější bydlení.

První fáze výstavby hradu Orlíku zřejmě spadá do druhé poloviny 14. století, kdy byla v jižní části dnešního hradního komplexu vybudována nevelká stavba obdélníkového půdorysu. Tyto první stavební aktivity jsou spojeny s vlastníky hradu pány z Dubé. Druhá stavební etapa je spojena s rodem z Leskovce. Ti vlastnili hrad po většinu patnáctého století. Za jejich působení došlo k mnoha lokálním přestavbám, změnám komunikačního schématu i výstavbě nových obytných budov. Další důležitou součástí hradu je samostatný hospodářský dvůr při příjezdové cestě. Do dnešních dnů se zde dochovala pouze studně.

Závěrečná stavební etapa proběhla již na počátku 16. století. Od roku 1496 se panství dostává do rukou Jana Trčky z Lípy. Za jeho držení bylo přistoupeno k dalším lokálním změnám stávajících konstrukcí, ale především se začalo s budováním velkého reprezentativního paláce v renesančním slohu. Tyto smělé stavební aktivity mohly být realizovány jen díky vhodné terénní situaci, kterou nabízí tvar temene kopce. Takto rozlehlý hradní areál byl z přístupové strany chráněn hlubokým příkopem a branou s padacím mostem. Také jádro hradu z první stavební etapy bylo chráněno branou s padacím mostem. Je dobré si povšimnout pravoúhlého rozložení jednotlivých staveb v areálu hradu. Rozložení budov se zde nikdy nemuselo podřizovat stísněným podmínkám, jak tomu bezesporu je na hradě

Kumburk. Zřícenina hradu Kumburk působí však o něco malebněji svou sevřeností a semknutostí s okolním terénem a přírodou.

Přesuňme se nyní do 17. století. O stavu Orlíku během třicetileté války se nedochovaly žádné záznamy. Je však pravděpodobné, že byl částečně pobořen a využíván především k hospodářským účelům. V osmnáctém století Orlík stále více pustne a jeho někdejší sláva se dostává do zapomnění. Největší ztráty však zažívá v průběhu 19. století. V jeho první polovině se zřítí nároží hradní věže a nedlouho poté dojde k úplnému rozebrání první brány i s přilehlými hradbami na stavební materiál.

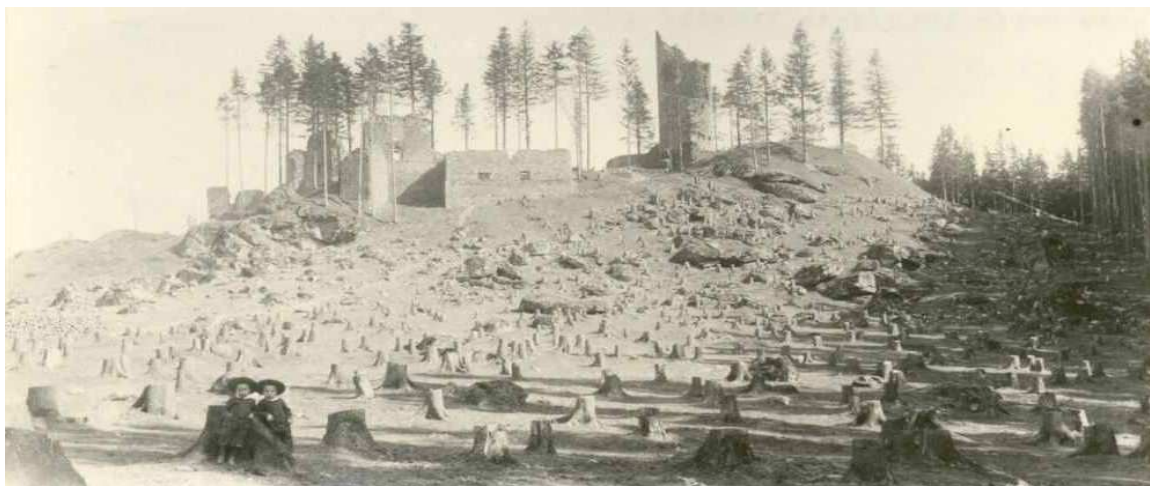
K prvnímu vzednutí lidské touhy o nápravu neutěšeného stavu hradní zříceniny dochází v roce 1913. Tehdy došlo na popud místních rodáků ke konzervaci hradní věže, které hrozilo zřícení, a také části dalších reliktních dochovaného zdiva. Stejně jako u hradu Kumburk se v meziválečné době, konkrétně v letech 1939 až 1941, začali o hradní zříceninu starat členové KČST. Jejich práce se především zaměřily na odstranění sutin s celého hradního komplexu. Dále se věnovali konzervaci odkrytých konstrukcí zdiva, aby mohl být hrad bezpečně zpřístupněn široké veřejnosti. Bohužel jejich snažení muselo být vzhledem k složité politické situaci ukončeno.

Od roku 1941 až do konce 80. let 20. století byla hradní zřícenina víceméně ponechána svému osudu. Teprve na počátku 90. let, konkrétně roku 1992, se probouzí nová etapa záchranných prací na hradu Orlík nad Humpolcem. Je dobré si uvědomit, že v té době byl přístup do hradního areálu zakázán z bezpečnostních důvodů. Do roku 1996 proběhly základní udržovací práce, aby hrad mohl být zpřístupněn. Rok 1997 je ve znamení založení obecně prospěšné společnosti Castrum o.p.s., která se stala oficiální organizací zajišťující správu hradu. Samotný hrad je majetkem města Humpolce. Při dobré spolupráci vlastníka a správce se mohlo začít se systematickou opravou hradu s individuálním přístupem k jednotlivým etapám opravy hradu. V současnosti již proběhly téměř všechny nutné konzervační práce na jednotlivých částech hradu. Nyní se pracuje na poslední etapě, jíž je konzervace severní parkánové hradby. Tímto budou dokončeny všechny důležité fáze oprav a před správcem hradu pravděpodobně vyvstane otázka, jakým směrem se ubírat při další péči o hradní zříceninu. Vzhledem k celkové rozlehlosti areálu zde již dnes můžeme najít větší množství druhotných, převážně dřevěných staveb. Jejich množství a vzhled by neměl ve větší míře narušovat torzální vzhled zříceniny. Je pravděpodobně jen na majiteli hradu a společnosti Castrum kterou cestou se vydá. Ale již dnes působí některé novodobé doplňky přinejmenším rozpačitě a s porovnáním dřívějšího jednotného rázu zříceniny rušivě. Mám na mysli především nové kování ve šterbinových oknech, kované mřížové dveře osazené do

středověkých ostění, výplně oken s replikami renesančních skel, nedostatečně zakryté webové kamery s vyžloutlou tmelící pěnou, pro jejichž umístění byly vyhloubeny předimenzované otvory, skříň elektrického zařízení v čelní stěně středověkého sklepení atd.

Využití hradu Orlík je velmi mnohostranné. Díky slušné návštěvnosti se zde konají v průběhu léta rozličné kulturní akce téměř každý týden. Připomeňme také pořádání letních táborů. Jejich účastníci se bezplatně podílejí na práci v areálu hradu. Jde o protislužbu za možnost tábořit v tak atraktivním místě. Dále se zde provozují rozličné pracovní dílny, jako je například pečení chleba v replice středověké pece. Je zde postavena i keramická pec. Návštěvníci jsou seznamováni s hradní každodenností.

Ze všech tří srovnávaných hradů je Orlík jako jediný uzavíratelný. Platí zde návštěvní hodiny a společnost zaměstnává vlastního kastelána. Tato skutečnost však potlačuje romantický zážitek z návštěvy hradní zříceniny. Stavební dispozice na Kumburku také jednou pravděpodobně dovolí uzavřít jeho vnitřní prostory.

46. Orlík nad Humpolcem, 1907, pohled od západu.

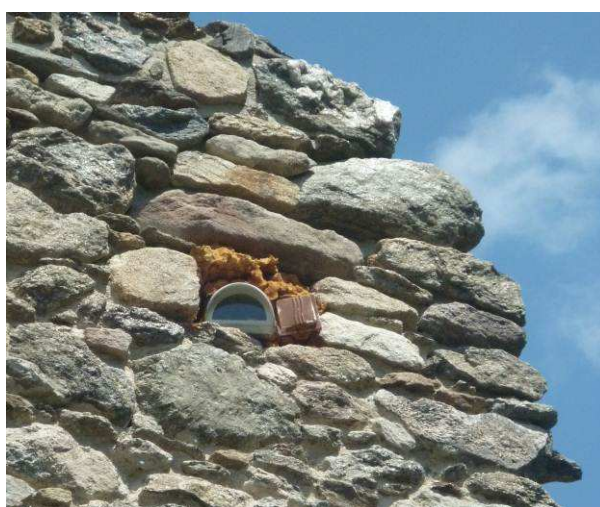
47. Orlík nad Humpolcem, 2012, dřevěná lávka do jádra hradu.

48. Orlík nad Humpolcem, 2012, replika okna

49. Orlík nad Humpolcem, 2012, osazení kovové mříže.

50. Orlík nad Humpolcem, 2012, osazení webové kamery.

8.2 Hrad Zlenice

Hrad Zlenice byl založen pravděpodobně již na počátku 14. století. Jeho skutečnou existenci však dokládá až zápis z roku 1351, kdy byl na zemském sněmu přítomen Jan ze Zlenic. Hrad se nachází na skalnaté ostrožně, kterou z jedné strany obtéká řeka Sázava a z druhé Mnichovický potok. Hrad lze rozdělit na starší jádro a mladší předhradí. Jednotlivé části jsou odděleny hradními příkopy. V první stavební fázi se jednalo zřejmě o větší šlechtický hrad, jehož hlavní obytnou složkou byla čtyřhranná věž tzv. donjon. Postupně, během 14. století, byl hrad představován do blokové dispozice. Rozsah stavebních prací a úprav hradu v 15. století není možné bezpečně určit. K celkovému poboření a zániku hradu došlo zřejmě na počátku 2. poloviny 15. století. Od té doby se hrad uvádí jako opuštěný a zpusťlý.

Do dnešních dnů se dochoval jako rozsáhlá zřícenina. Z vertikálních prvků zde nacházíme především relikty velké obytné věže a pilíře 1. brány hradního jádra. Ostatní části většinou splývají s terénem a jen na některých místech rozeznáváme někdejší části hradní zástavby. Zřícenina v takto pokročilém stadiu rozpadu je především důležitým archeologickým pramenem.

Také zde vzniká v roce 1995 Sdružení pro ochranu kulturního dědictví - Zlenice. Jeho náplní je soustavná péče o hradní zříceninu. Jak již vyplývá z povahy samotné památky, zaměřuje se sdružení a zainteresované organizace nejen na konzervaci dochovaných částí hradu, ale i na záchranné archeologické průzkumy. Probíhají zde od roku 1999 téměř každým rokem. Ty, které se týkají následných konzervačních a stavebních prací mají jistě své opodstatnění. Celkový rozsah však neodpovídá počtu následných záchranných prací. Hrad tak v určitém smyslu slouží jako učební materiál pro studenty a příznivce archeologie.⁴¹ Každoročně se zde koná akce s názvem Archeocamp Zlenice, v rámci jejíhož programu k těmto průzkumům dochází. Nechci snižovat jejich důležitost, vše probíhá pod vedením zkušených archeologů a výsledky velkou měrou přispívají k celkovému poznání podoby hradu a každodenního života ve středověku. Touha po archeologickém výzkumu by se však neměla skrývat pod celkovou péčí o hrad. Nutné minimum archeologických průzkumů doporučuji i metodické materiály o hradních zříceninách.

Před začátkem záchranných prací by se mělo vždy vyhodnotit, které části hradu vykazují nejtěžší havarijní stav a hrozí jim případné zřícení a zánik. Na Zlenicích jde

⁴¹ Soňa ČERNOCKÁ / Michal ČERVENKA / Tomáš DURDÍK / Jan VINAŘ: Studie na záchranu a rehabilitaci hradní zříceniny Zlenice a jejího přírodního prostředí, Praha 2010, 10-21.

nepochybně o torzo velké čtyřhranné věže. Do současnosti se zachovala pouze severozápadní stěna, která je zpevněna zbytkem stěny jihozápadní. Tento labilní střep věže jistě patří na první místo při záchranných pracích. K zajištění věže pravděpodobně dojde v letních měsících roku 2012.

První etapa záchranných prací se zaměřila na bránu hradního jádra. K realizaci došlo roku 2003. Z brány se zachovaly pouze dva fragmenty pilířů nestejně výšky. V rámci konzervačních prací bylo navrženo zpevnit tyto dva bloky zdiva pomocí železného nosníku a po celkové konsolidaci základové situace zakrýt dochované koruny pilířů střechou. Právě toto řešení se u odborné veřejnosti nesetkává vždy s pochopením. Takto vzniklá střecha, která má navíc nepravidelný tvar, jež evokuje zastřešení soudobých staveb, na sebe převezme při příchodu do hradního areálu veškerou pozornost. Stala se novou dominantou v areálu hradu. Také její účel může být s úspěchem zpochybněn. Z mého pohledu nepřispěje velkou měrou k ochraně proti srážkové vodě. Její přesah je minimální s ohledem na celkovou výšku zdiva. V případě kombinace deště a větru nebudou tyto pilíře stejně z velké části chráněny. Naopak, voda nahromaděná na ploše střechy bude nekontrolovaně stékat do prostor brány. Dalším problémem může být silný nárazový vítr, který by za normálních podmínek obtékal hmotu pilířů, aniž by hrozilo větší nebezpečí jejich zhroucení. Zdivu s takovouto střechou hrozí však v silném větru nesporně daleko větší nebezpečí. Myslím si, že v tomto případě by stačilo pilíře zpevnit například slabším ocelovým pásem, který by zůstal viditelný a koruny zdiva pak chránit běžným způsobem, jako je pokrytí travním drnem či osetím suchomilnými rostlinami.

Dalším nebezpečím, které se skrývá po takovéto úpravě, která velkou měrou pozmění charakter zříceniny je fakt, že každý další doplněk již nepůsobí zcela cize. A tak jedna úprava navazující na druhou může za pár let zcela pozměnit ráz památky. V tomto případě jde o právě probíhající konstrukci dřevěné vyhlídkové terasy, která má sloužit jako další zpevňovací prvek pilířů první brány. Do budoucna pak přibude dřevěný most, jenž propojí předhradí s jádrem hradu a stane se hlavní přístupovou komunikací. Po dokončení těchto plánovaných staveb ztratí hradní zřícenina z větší části svůj původní ráz, který bylo možno zachovat.⁴²

⁴² Vladislav RAZÍM: Zříceniny hradů a městské hradby v současné praxi památkové péče, in: Památky středních Čech, ročník 24, číslo 2, Libice nad Cidlinou 2010, 43.

51. Zlenice, 1997, pohled od jihozápadu.

52. Zlenice, 2012, stavba dřevěné vyhlídkové plošiny v prostoru I. brány hradního jádra

9 Závěr

Konzervace a záchrana hradních zřícenin je stále aktuálním tématem na poli památkové péče.⁴³ Svoje znovuzrození prožívá od počátku 90. let 20. století, kdy se postupně vyjasnily majetkoprávní vztahy k daným památkám. Při nich často vznikla rozličná sdružení, jejichž cílem se stala celková péče o hrady. Za základní příručku pro přiblížení složitosti této problematiky můžeme považovat vydání metodických pokynů o ochraně, údržbě a stavebních úpravách hradů. Jedním z hlavních badatelů na tomto poli byl nepochybně profesor Jan Sokol. Do dnešní doby vyšlo velké množství odborných článků, které se zabývají různými specifiky péče o hradní zříceniny. Metodické koncepce, které se postupně ustálily na jakési ideální představě, by měly být respektovány. Nelze však postupovat na všech hradních zříceninách stejným způsobem. Musí být zachován individuální přístup, který by památce nejlépe prospěl. Z tohoto důvodu neexistuje jednotná metodika a majitelé hradů mají v určitém smyslu volné ruce. Toho může být zneužito k neopodstatněným zásahům v rámci péče o hrad. Proto by měla všem stavebním aktivitám předcházet projektová dokumentace projednaná s příslušnými odborníky a zástupcem Národního památkového ústavu. Jak je však patrné z postupu některých záchranných prací na zříceninách, jímž se zde věnujeme, ani toto opatření nezabrání jistým řešením, která jsou s velkou pravděpodobností nevhodná. Je tedy nanejvýš důležité, aby se pracovník památkové péče soustavně vzdělával v problematice hradních zřícenin a sledoval soudobou konzervační praxi při ochraně torzální architektury. Vzhledem ke stále velkému počtu opuštěných zřícenin, zůstane námi sledované téma aktuální i pro další generace.

⁴³ Josef ŠTULC: Restaurátorská etika a konzervace zřícenin, in: Zříceniny historických staveb a jejich obnova, příloha časopisu Zprávy památkové péče 58, Praha 1998, 5-6.

Seznam použité literatury

- ČERNOCKÁ Soňa / ČERVENKA Michal / DURDÍK Tomáš / VINAŘ Jan: Studie na záchranu a rehabilitaci hradní zříceniny Zlenice a jejího přírodního prostředí, Praha 2010
- BALBÍN Bohuslav: Krásy a bohatství české země, Praha 1986
- DURDÍK Tomáš: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha 2009
- DURDÍK Tomáš / SOKOL Jan / ŠTULC Josef: Ochrana, údržba a stavební úpravy zřícenin hradů, Praha 1998
- DURDÍK Tomáš: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Dodatky 3, Praha 2008
- HARTMAN Petr / PROSTŘEDNÍK Jan: Výsledky záchranného archeologického výzkumu na hradě Kumburku v roce 2006, in: Z Českého ráje a podkrkonoší 20, Semily 2007
- MENCLOVÁ Dobroslava: Hrady Kumburk a Bradlec, Praha 1949
- POLÁKOVÁ Jana (ed.): Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví, Praha 2007
- PROSTŘEDNÍK Jan / ŠIMŮNEK Tomáš: Hrad Kumburk, Nová Paka 2010
- RAZÍM Vladislav: Zříceniny hradů a městské hradby v současné praxi památkové péče, in: Památky středních Čech, ročník 24, číslo 2, Libice nad Cidlinou 2010
- SAMKOVÁ Hana / SOMMER Jan (ed.): Zříceniny historických staveb a jejich obnova, in: Příloha časopisu Zprávy památkové péče 58, Praha 1998
- SEDLÁČEK Antonín: Hrady, zámky a tvrze Království českého V. Podkrkonoší, Praha 1995
- ŠPRÁCHAL Přemysl: Kumburk, Dobrá 2009
- TOMÍČEK Tomáš / ÚLOVEC Jiří: Hrad Kunburk, in: Z českého ráje a podkrkonoší 11, Semily 1998
- ÚLOVEC Jiří: Hrad Kumburk, in: Z českého ráje a podkrkonoší 10, Semily 1997

Seznam vyobrazení

1. Kumburk, 2004, letecký pohled od západu. Foto: Miroslav Chudoba.
2. Kumburk, hmotová rekonstrukce podoby hradu v závěru 15. století.
autor: T. Tomíček a J. Úlovec
3. Kumburk, zaměření hradu a jednotlivé stavební etapy. Autor: T. Tomíček
4. Kumburk, 1941, pohled na velkou věž od západu. Foto: z rodinného alba Vlasty Šmejcové, obec Zboží.
5. Kumburk, 1941, velká věž, usazení klenebního kamene. Foto: z rodinného alba Vlasty Šmejcové, obec Zboží.
6. Kumburk, 1941, velká věž, obezdění vyhlídkového ochozu. Foto: z rodinného alba Vlasty Šmejcové, obec Zboží.
7. Kumburk, 2012, zpevnění cesty kamenem kladeným nasucho. Foto: autor.
8. Kumburk, 2012, betonový pilíř při okraji stezky budované KČST. Foto: autor.
9. Kumburk, 2003, konstrukce vyhlídkové plošiny. Foto: Miroslav Svoboda.
10. Kumburk, 2011, vlevo budova technického zabezpečení, následuje tzv. malý sklep a šenk. Foto: autor.
11. Kumburk, 2004, stav před započítím prací, odstranění náletové zeleně.
Foto: T. Šimůnek.
12. Kumburk, 2012, zajištění západního pilíře. Foto: autor.
13. Kumburk, naznačené schéma stavební situace. Foto: autor
14. Kumburk, 2003, pohled na parkánový ochoz - provizorní opravy. Navršení chybějícího zdiva nasucho kladenými kameny. Foto: T. Šimůnek.
15. Kumburk, 2004, střední část parkánu po celkové opravě, za dřevěným zábradlím je naznačena předprseň hradby. Foto: T. Šimůnek.
16. Kumburk, 2004, stav před rekonstrukcí plášťové zdi. Foto: T. Šimůnek.
17. Kumburk, 2005, pilíř a část plášťové zdi po rekonstrukci. Foto: T. Šimůnek.
18. Kumburk, 2012, viditelné stopy po výluhu vápna průsakem vody. Foto: autor.
19. Kumburk, malta již po několika letech ztrácí soudržnost. Foto: autor.
20. Kumburk, 2005, izolace hradního jádra, jílová vrstva a položení geotextýlie.
Foto: T. Šimůnek.
21. Kumburk, 2005, položení pískovcové dlažby v úrovni přízemí hradního paláce.
Foto: T. Šimůnek.
22. Kumburk, 1997, první brána, převis zdiva v hradební zdi. Foto: Jiří Čížek.

23. Kumburk, 1997, první brána, lahvovitá výtrž zdiva. Foto: Jiří Čížek.
24. Kumburk, 2006, stav po celkové opravě prostoru I. brány. Foto: T. Šimůnek.
25. Kumburk, 2012, levý pilíř první brány, nasazení klenby. Foto: autor.
26. Kumburk, 2004, levý pilíř II. brány před opravou. Foto: T. Šimůnek.
27. Kumburk, 2006, levý pilíř II. brány po celkové rekonstrukci. Foto: T. Šimůnek.
28. Kumburk, 2012, pravý pilíř II. brány. Foto: autor.
29. Kumburk, 2005, Panenská věž, pohled od východu. Foto: T. Šimůnek.
30. Kumburk, 2006, Panenská věž, oprava jižní části věže. Foto: T. Šimůnek.
31. Kumburk, 2007, Panenská věž, konsolidace zdiva v horní části věže.
Foto: T. Šimůnek
32. Kumburk, 2004, pohled na parkánovou hradbu od západu. Foto: <http://www.liberecky-kraj.cz/dr-cs/503-nova-paka-kumburk-lomnice-nad-popelkou.html>, vyhledáno 10.6.2012
33. Kumburk, 2008, I. etapa oprav parkánové zdi. Foto: T. Šimůnek.
34. Kumburk, 2009, II. etapa oprav parkánové zdi. Foto: T. Šimůnek.
35. Kumburk, 2012, záchranné práce na vnitřním hradebním okruhu. Foto: autor.
36. Kumburk, 2011, dřevěná plošina v prostoru hradního valu. Foto:
http://www.kumburk.cz/Kumburk/Images_kum/svitani-2011/sv09v.jpg, vyhledáno 10.6.2012
37. Kumburk, 2006, strážnice, záchranný archeologický průzkum u I. brány.
Foto: Jan Prostředník.
38. Kumburk, 2006, strážnice, odhalená středověká omítka s otiskem dřevěné lavice.
Foto: Jan Prostředník.
39. Kumburk, 2006, odhalený základ tarasní zídky při patě Panenské věže.
Foto: Jan Prostředník.
40. Kumburk, 2006, dno Panenské věže, drenážní práce. Foto: Jan Prostředník.
41. Kumburk, 2008, odhalení koruny parkánové zdi. Foto: Jan Prostředník.
42. Kumburk, 2008, základová situace horní části Panenské věže. Foto: Jan Prostředník.
43. Kumburk, 2008, pohled shora na prostor ochozu kolem Panenské věže.
Foto: Jan Prostředník.
44. Kumburk, 2006, vlevo vidíme část konstrukce kachlových kamen, červená linie nám označuje vrchní část první řádky zdiva nad vytěžením terénem. Foto: Jan Prostředník.
45. Kumburk, 2012, stav konstrukce kachlových kamen a omítky po šesti letech bez patřičné konzervace. Foto: autor.

46. Orlík nad Humpolcem, 1907, pohled od západu. Foto: <http://www.castrum.cz/hrad-orlik/obrazky-z-hradu/historicke-fotografie/>, vyhledáno 10.6.2012
47. Orlík nad Humpolcem, 2012, dřevěná lávka do jádra hradu. Foto: autor.
48. Orlík nad Humpolcem, 2012, replika okna. Foto: autor.
49. Orlík nad Humpolcem, 2012, osazení kovové mříže. Foto: autor.
50. Orlík nad Humpolcem, 2012, osazení webové kamery. Foto: autor.
51. Zlenice, 1995, pohled od jihozápadu. Foto: http://www.zlenice.cz/pics/foto/hrad-Zlenice_1995a.jpg, vyhledáno 10.6.2012
52. Zlenice, 2012, stavba dřevěné vyhlídkové plošiny v prostoru I. brány hradního jádra. Foto: autor.